Эхэ найхан нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД УНЭН

1921 оной декабриин 21-нээ гарана

Бүгэдэ арадай газетэ

1995 ЯНВАРЬ

Үбэлэй һүүл улаагшан үхэр һарын 5
ПЯТНИЦА
Гарагай 6
№ 3 (19097)
Газетын сэн
Хэлсээтэ сэн.

Чечнядахи байдал тухай Россин Гүрэнэй Дүүмын депутадай һанамжа

ЭНДЭШЬЕБ ТОН АШАГТАЙ...

...ен Республикада боложо байһан үйлэ хэрэгүүд хэ...е һанаа амар орхиногүй. Грозный хотые бомбо... ороной энэ хубида болжо оайгаа политическэ орёо ...а уулада һуу...гануud, засагай түлөө тэмсэл тушаа хүн бүхэн хан...Ноёндо хан...на тодорхойлно. Мүнөө манай штатнабэшэ корресн) зahабар...ат В. БАДМАЕВ Буряад оронһоо Россин Гүрэнэй бурхан, суб...дэ һунгагдаһан депутат Николай КОНДАКОВТОЙ...ном оршуу...дэнэ.

...иколай Яковлевич, түн...н немедленүүдэй тур...эндэ һүжэрһэн шуһата...л танине сошордуулаа

...Россин хүн бүхэндэ ад...Чечен Республикадахи хэрэгүүдэй хүргэлтые зобонгёор минии ажагбайһамни ойлгосотой. Кавказай энэ хизаарзасагай түлөө зэбсэгмсэл ябуулжа байдалнүүдэй хоорондохи ...ооной улам хурсадажа ...н һүүлшын эдэ гурбан ...туршада Россин Президент Б. Н Ельцин, ороода, лусуу...Правительство эрид хэмдугые абажа, улам улам ...ргэхэ, ...шэдэжэ байгаа шуһата ...л зүүхэ, ...ааде һуларуулха бэ...н арамнай...хүлеэгээ һэмби. Тедэ ...дтэ һайн. ...гэшэмни хүсэлдэнгүй, малгай эсхүү эсэргүүд ...абиха, ба...бликын газар дайдала ...ha барагш, Грозный, бусад һуу..., ном но...схонуудай амгалан хүн ...эрэлдэхэ, ...толгой дээрэ бомбо...и худалда...буужа захалба.

...е гэрһээ ...нялахи үйлэ хэрэгүү...эшэнь эльмэор эрьеһэн ушар бай...нүүд хорю...хэндэшьеб тон ашаг...д эдэр хүн...үн урид бэлдэгдэжэ ...д бараан ...ень бүх ото мэдэржэ ...дэхэ. ...һэмби. Тиимэһээ би ...о балай сошордоогүйб.

...э эрьелтын хэндэ ...йеньшье намда нюуса ...России Президент шаорон соогоо зонхилһанаашалдаг хэдэ хэ...олитическэ ажал ябуу...д Эсэгэ оронойгоо ...никые, хүдөө ажахые ...уулан һандаргаха, эрсоёлыень бодото дээсадхаха зэрилготойгоор ...бэрилхы байгуулгануу...эелүүлдэг хараа шэглэ...обществын зүгһөө шүүмшайлбарилха ябадалые ...һүргэхэ гэжэ ороло...а юм. Энэл ушарһаа зэбсэгтэ балмад энэ ябуулгада армиин хабаадуулгадаһанай эсэстэ хүнүүд хосорно, гэр байранууд һандарна, чечен арадай, энэ нютагта ажһуудаг бүхы арадуудай гэртэ үйдхар гашуудал оршонхой.

Хараа бодолоо баримталхын тула чечен зангилаагай эршэдэжэ захалһаниие һанүүлһууб.

1991 оной июнь соо, Горбачевой хубилган шэнэдхэлгын үедэхи «бэеэ даанхай гүрэнүүдэй зэлэ татан жырылдэһэнэн» долгин дээрэ Чечен Арадай Ниитэ Үндэһэтэнэй Конгресс (ОКЧН) зарлагдажа, тус конгресс Конституцин хүсэндөө байтар Чечня Россин ба Союзай бүридэлдэ ороногүй гэжэ мэдүүлээд, генерал Д. Дудаев түрүүтэйгээр эндэ һунгагдаһан Чечен Арадай Ниитэ Үндэһэтэнэй Конгрессэй гүйсэдкомые засагай имагтал ганса зургаан гэжэ соносхобо.

Тэрэ үедэ Чечен Арадай Ниитэ Үндэһэтэнэй Конгрессэ засаг үшөө дамжуулагдаагүй байбал, тэрэл жэлэй сентябрь соо зэбсэгтэ бүридэлнүүд «арадай зүгһөө» республикын Верховно Советые тараһаан байна. Саашадаа юунэй болохонь тэрэ үедэ элитэ болоод байбашье, Москва үйлэ хэрэгүүдэй хүргэлтые миил ажаглан татаһан байна. Үйлэ хэрэгүүдтэ хамааралсаагүй байһанай хойшолонгынь гэбэл, октябрь һарада Д. Дудаев Президент боложо, оппозициншье бии болоод, дайшалхы бүлэгүүдээ бүридүүлжэ захалһан юм. Россин Арадай депутадуудай съезд республикын президентын ба Верховно Советэй һунгалтые хуулита гэжэ мэдэрээгүйшье һаань, Россин засаг мүн лэ эдэбхитэйгээр хамааралсабагүй.

Россин хүтэлбэрилхы байгуулгануud Чечнядa балай аймшагтай юуншье болоногүйл, тэдэнэр зүндөө замаа дуулаһан олохол гэхэшэлэн, жэлһээ жэлдэ нюдэ бүрлүүлдэг байгаа. Үгы даа, зүндөө замдаа юундэ орохо аргагүй һэм гэбэл, республика соо хада хайгал ехэ буу зэбсэг орхигдожо, хахаржа һалаһан нигэм энэ буу зэбсэгые дуран соогоо эзэмдэжэ, тэрэнь ходо ходол хэрэглэгдэжэ захалһан байна бшуу.

Энэ ушар байдалда правительвын бэелүүлһэн бодомжогүй үйлэ ябуулгануud үрэсэ үзүүлэдхибэ. Зэбсэгтэ хемороондо армиин үни «ореосолдоод», оппозициие дэмжэжэ, Чечняе Россинаа амяарлуулхын түлөө эрид тэмсэжэ захалһан «зүрюу Д. Дудаевые үбдэг дээрэнь һэхэрүүлхые» оролдодогые правительствын мэдэегүй байһандань горитойгоор һэжэглэмээр.

Хэдэ хэдэн ажал ябуулагшадай Кавказдахи хёмороое ашаглан, политическэ «шэгнүүрээ» дээшэлүүлхэ гэжэ оролдолые удаадахи баримта хурсаар гэршэлнэ. Бүри һаяхан лэ «Выбор России» партиин удамаршад Россин Президент Б. Н. Ельциниие бүхы алхамуудтань сүм дэмжэдэг һэн. Харин мүнөө тэдэнэр тэрээнһээ, тэрэнэй политическэ хараа шэглэлһээ миил илгархые оролдоно бэшэ, харин сэрэгүүдэй Чечняда орохотой сасуу тиишэ ошоод, правительствые, хүсэ гулилхаһан байгуулгануудай хүтэлбэрилэгшэдые шүүмжэлэн, олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ интервью, шэнжэлэлнүүдые «турьяжа» мэдэнэ. Зорилгонь мэдээжэ — жэлшье үнгэрөөдүйдэ Россин Президентын, Федеральна Суглаанай һунгалта болохо ха юм. Тиимэһээ Е. Гайдарта, А. Козыревто, бусад политигуудта һунгагшадай талархал өөһэд тээшээ татаха хэрэгтэй бшуу.

— **Грозный хотые бэмбэдолгодо, сэрэгэй бусад ябуулгануудта Гүрэнэй Дүүмэ ямараар хандаһан байгааб?**

— Энэ хандалгаяа бидэнэр декабриин 13-да болоһон хаамал заседанинн тогтоол соо элирхэлээ һэмди. Депутадуud засагай федеральна зургааануудай Чечен Республикадахи байдалые политическэ аргаар гуримшуулха хүдэлмэриие тон хангалтагүй гэжэ диилэнхи олоной дуугаар тон түрүүн баталаа. Тэрэшэлэн Чечнядахи зэбсэгтэ хёмороидое зогсоохо, тэрэнэй газар дайдада зэбсэгжэмэл бүридэлнүүдэй ба бүү зэбсэгэй нэбтэрэлые зайсуулха, хуули ёһые һэргээхэ ба эрхэтэдэй эрхэнүүд, сүлөөнүүдые хангаха, республикын хүн зондо хэрэгтэй энэрхы ёһоной ба экономическа туһаламжа үзүүлхэ талаар бии байһан политическэ ба хуули ёһото шэглэлтэй бүхы хэмжэнүүд, хэрэгсэлнүүдые хэрэглэхыень Россин Федерацийн Президентдэ ба Правительствада дурадхаабди.

Тиигэхэ зуураа арсалдаата бүхы асуудалнууд амгалан ёһоор, тэрэ тоодо республикын гүрэнэй засагай дээдын зургааануудта сүлөөтэ һунгалта үнгэрһэнэй үндэһөөр шиидхэгдэхэ ёһотой гэжэ билэ мэдүүлээбди. Чечен Республика болбол Россин Федерацийн таһаршагүй газар дайда байжа, ороной Конституци ба хуулинуут тэндэ сүм хүсэнтөө байха ёһотой гэһэн зүйлые эрхимлэхэ шухала.

Эдэ дурадхалнуудай түлөө палатын бүхы депутадууд нэгэн һаналтайгаар дүүгаа үгөө гэхын аргагүй. Жэшээнь, депутат Н. Лысенко «Чечнядахи гэмтэ-сепаратис гуримые усадхан үгы хэхэ, чечен терроризмые зайсуулхын тула Москвада онсо байдал заабол тогтоохо болоод, нэгэн доро хэблэлтэ сэрэгэй цензура тогтоохо тухай тоо хурса, зайлашагүй захиралта армида үгэхын» түлөө үгэ хэлээ. Б. Н. Ельциндэ эльгээһэн нээмэл бэшэг соогоо тэрэ хатуу шангга үшөө хэдэн хэмжээнүүдые дурадхаа.

Н. Лысенкын ба тэрэниие дэмжэгшэдэй (тиимэшүүл баһа бии) дурадхалнуудые дэмжэн баталха гээшэ Чечняда байдаг сэрэгэй частнуудай олонхинь болодог 18—19 наһатай хүбүүдэй, Грозный хотодо, бусад һуурин, тосхонуудта ажаһуудаг аад, ямаршье зэмэгүй хүүгэдэй, эхэнэрнүүдэй, үбгэдэй үхэн хосорхые һайшааһан жэшээгэй ооло. Хойто Кавказда сэрэгэй ябуулгануудые үргэдхэхэ тухай дурадхалнуудай һайшаагдаагүйнь болоо.

— **Гэбэшье нимэ ябуулгануud үргэлжэлһөөр, мүн минии мэдэхын зэргээр, Буряадта байрладаг подразделенинүүдые Чечня ябуулха тухай асуудал шиидхэгдэнэ.**

— Зүб, шуһа адхаралга үргэлжэлһөөр, мүн, минии элирүүлһэнэй ёһоор, республикын газар дээрэ байрлалаг нэгэ подразделение дайшалхы ябуулгануудай зоно-до эльгээхэ тухай асуудал үнэхөөрөөшье табигдаа.

Россин зоной хосоржо үргэлжэлжэ байһаниинь, тухайлхада, саашаташье хосорхонь һайтай бэшэ: минии багсаахада, юумэнэй тон һайнаар тохёолдобол, хёмороидое 1995 оной 1-дэхи кварталай һүүлдэ магад зогсоожо болохо.

— **Иимэ үрэ дүн та зүбшөөхэ байна гүт? Һүүлэй һүүлдэ Чечня Россинаа амяараа гараад, бэеэ даанаан гүрэн болохо.**

— Политическэ хэдэн ажал ябуулагшад нимэ эрьелтые хүсэдэг. Теэд, минии тоолоходо, тэрэ болошогүй ябадал, Чечен Республикадашье тэрэ болошогүй, тэрэнэй экономико мүнөө һандаранхай гэжэ хэлэбэл, алдуу огто болохогүй, Россигүйгөөр тэрэниие бодхоохогүйш. Россин Федерацидашье нимэ үрэ дүн хангалтагүй, Чечняда тэрэ ехэ ашаг, һонирхолтой юм гэжэ бү нюуя—энэмнай нефть тон ехээр олзоборилдог территориинуудай нэгэн ха юм. Тиигээдшье Чечнягаар магистральна нефте-газопроводууд гарадаг. Энэ ушарнуудые тобшолбол, амяарлаханьшье, бэе бэедээ ямар нэгэн эрхэ нүхэсэл табиханьшье хэрэгтэй бэшэ.

Хёмороидоон түгэсэжэ, демократиин ба хүнэй эрхэнүүдэй зонхилдог Чечня ниитэ нэгэн ба хубааригүй Россин бүридэлдэ хүгжэн һалбаржа үргэлжэлхэ гэжэ этигэдэгби.

Буряад Республикын Гүрэнэй налогой инспекциин начальникгай орлогшо, гүрэнэй татабариин албанай III рангын зүбшэлэгшэ Светлана Батомункуевна Бардановa, мүн начальникгай орлогшо, гүрэнэй татабариин албанай II рангын зүбшэлэгшэ Александр Юрьевич Налетов, Буряад Республикын Налогой полициин департаментын директорэй орлогшо Станислав Павлович Тулогоев гэгшэд ажал, хэрэгтэеэ танилсуулхаһаа гадна журналистнуудай асуудалнуудта харюусаа.

Налогой инспекциин бүридэлдэ һаяхан бии болгодоһон мэдээсэлэй таһагай начальник Прасковья Ивановна Атрикова тус уулзалга хүтэлбэрилөө. Энэ мэдээсэлэй таһагай бии болгодоһониинь һайшаалтай. Юуб гэхэдэ, бүхыдөө гүрэнэймнай заншалта бүридэлэй үндэһөөрөө хубилжа эхилхэдэл, ороидоол хэдыхэн жэлэй урда тээ Гүрэнэй налогой инспекци байгуулагдаһан гээшэ. Ушар тиимэһээ заншалта болошоһон юумэнэй эндэ үшөө бии болоодүй дээрэһээ квартал бүхэндэ шахуу хуули заршамынь хубилгагдажал байдаг муутай.

Энэ хубилалтануудыень хүн бүхэн мэдэхэ эргэтэй байһан аад, дууланшьегүй үнгэрнэ гээшэ. Юуб гэхэдэ, хүн бүхэн илагдгүй бултал налог-татабари түлэнэ, тэрээндэ сэхэ хабаатай зон ха юмбибди даа.

Предприяти болон ажахынуудай түсэбтэ даабарилга дүүргээд лэ, хубита түлбэриеэ гүрэнэй жасада оруулжа байхаяа болиходонь, засаг түрынгөө байгуулга барихын, пенси, тэдхэмжэ гэхэ мэтэшэлэн олон юумэндэ хэрэглэгдэхэ гүрэнэй бюджедэй мүнгэн жасые имагтал налогой инспекци арга шадалаараа суглуулна оролдоно гээ һаа, алдуу болохогүй ха.

Жэшээлхэдэ, байгша оной декабриин 16-най мэдээгээр, Буряад Республикын Гүрэнэй налогой инспекци 435 миллиард түхэриг налог түлэгшэдһөө татабарилан гүрэндэ оруулаа гэжэ инспекциин начальникгай орлогшо С. Б. Барданова хэлээ һэн.

Мүн начальникгай орлогшо А. Ю. Налетовой хэлэһээр, орон доторхи экономическа байдалай хубилхада, огто үгы байһанаа 1990 ондо байгуулагдаһан федеральна зиндаагай, «татахада, таһаршагүй» нэгэл албан—Гүрэнэй налогой инспекци болоно.

Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ налогой 26 районно инспекци хүдэлнэ. Бүхы хүдэлмэрилэгшэдэйнь тоо 1108 хүн. Тэдэнэй 77 процентнь эхэнэрнүүд гэжэ тобшолоё. Эдэнэрэй хүсэл оролдолгоор республикымнай бюджедэй байгууламжада татабари түлэгшэдһөө мүнгэн ороно гээшэ. Гаргашалхада бэлэн, суглуулхада хүшэр байдаг гээшэ.

Олзын хэрэг эрхилэгшэдэ гү, али ямар нэгэн ажахыда налогой инспекциин хүдэлмэрилэгшын ерэхэдэ, зоной баярлажа байдаггүйнь мэдээжэ. Энэ ушарые ехээр гайхахаар бэшэ ааб даа. Бултыень тоолохо болоо һаа, 40-өод гаран элдэб янзын налогууд бии. Буряад Республикада 14 налог татабарилгдана. Хэдыдэ, ямар ушарта, хэдые гэхэ мэтэшэлэн эдэ олон татабаринуудай онсо шэнжыень мэдээгүй дээрэһээ, салингаа хубааха арга мүрөө оложо ядажа байһан предприяти, ажахынууд ехэ ялада унашана ха юм.

Тэрэ ялань налогой инспекторэй һанаһаар, нюур хаража тохогдодог бэшэ, гаргагдаһан гүрэнэй хуулиин ёһоор, тэрэ үедэ байһан гаатай гээшэб?—гэһэн асуудалда налогой гүрэнэй полициин департаментын директорэй орлогшо С. Тулогоев харюусаба:

— Налогой инспекцитэй нэгэ шэглэлтэй ажал хэдэг гээшэбди. Тиихэдээ манай үүргэ юридическэ талаар хуули, аюулгүйе сахиха, коррупцитай тэмсэлгэ болоно.

Манай хүдэлмэрилэгшэдэй 14 процентнь экономическа эгээл бага салингай 200—300 хэмжээтэй гэжэрхидэг юм байна.

Богонихоноор хэлэхэдэ, дүүрэн хэмжээгээрнь татабарияа түлөөд байбал, «шоношье садхалан, хонишье амиды» үлэхэ юм ха.

Юуб гэхэдэ, ондоогоор гүрэнэй бюджедэй бүриддүүлжэ шадахагүй болоһон энэ сагта хожом үрилтэ, хүнгэлэлтэ хэхэ аа гү гэжэ хүлеэһэнэй дэмы гэжэ эхинһээ ойлгохо хэрэгтэй. Жэшээлхэдэ, иимэрхүү ушарууд ажахы бүхэндэ шахуу гарана. Бухгалтерай тооолоһоор, хамаг налогуудаа бултыень түлөөд байба һэн гэлэй. Олоһон олзынгоо, эдлэжэ байһан зөөриингөө сэн үрда жэлэйхеэр, хуушан сэнгээрнь харуулжа, бага налог түлөөт гээд «зөөриеэ нюуһанайнь түлөө» яла тохожорхино. Эндэ нэгэдэхеэр, бухгалтер зөөриеэ зорюута нюугаа бэшэ, харин мэдээгүй байжа болоо. Хоёрдохёор, квартал бүхэндэ шахуу юумэнэй үнэ сэнгэй нэмэжэ байхада, зөөриинь сэн баһал тэды дахин үнэтэйгөөр харагдаха зэргэтэй ааб даа.

Иимэрхүү хэрэг шиидхэдэг арбитражна сүүдтэ арбаад гаран аж ахынуудай түлөөлэгшэд налогой инспекцидэ гомдожо, 1994 ондо хэрэг барибан байна. Бултыень налогой инспекци шүүгээ. Юуб гэхэдэ, налогой инспекци финансын талаар гүрэнэй хуули баримтална. Тэрэниие хазагайруулха эрхэ сүүдтэ баһа үгтөөгүй. Тэрэнһээ гадна ялаяа түлөөгүй предприяти, ажахынуудай банкдахи счедыень хааха, мүн үшөөшье эрид хэмжээ абаха эрхэ налогой инспекцидэ бии.

— Манай ерэхэдэ, дуратайгаар хүлсэжэ байһыень харадаггүйбди. Зүгөөр манай оло дахин ябаһан, шалгаһан газарта алдуу эндүү гарадаггүй, предприяти саашадаа хүдэлжэл байдаг, — гэжэ А. Налетов хэлээ һэн.

— Налогой инспекци, Налогой полици хоёр ямар илгаатай гээшэб?—гэһэн асуудалда налогой гүрэнэй полициин департаментын директорэй орлогшо С. Тулогоев харюусаба:

— Налогой инспекцитэй нэгэ шэглэлтэй ажал хэдэг гээшэбди. Тиихэдээ манай үүргэ юридическэ талаар хуули, аюулгүйе сахиха, коррупцитай тэмсэлгэ болоно.

Манай хүдэлмэрилэгшэдэй 14 процентнь экономическа дээдэ эрдэмтэй, 14 процентнь юридическэ дээдэ һургуули дүүргэһэн. Мүнөө үедэ кадрнуудная 84 процент бүридхэгдэнхэй.

1994 ондо 22 уголовно хэрэг нээгээ һэмди. 3-ниинь мүрдэгдэжэ дүүргэгдээд сүүдтэ үгтэнхэй.

Манай ажалай үнгэрэгшэ жэлэй дүн тобшолходо, Налогово полициин оперативна хүдэлмэрилэгшэ бүхэн 264 миллион түхэриг гүрэнэй бюджедтэ оруулаа.

Кадрнуудная үшөө дуталдана.

Илангаяа харинн гүрэнэй фирмэнүүдтэй хамжаатай предприятинуудые шалгаха талаар бэрхэшээл үзэнэбди, —гэжэ Станислав Павлович тобшолбо.

— Хуулида гэршэлүүлһэн бага предприяти, олзын хэрэг эрхилэгшэд налог түлэнэ гээшэ. Холоһоо эд зөөгөөд, өөһэдөө худалдадагүй зонһоо хайшан гэжэ налог, яла абахабта? Барихадатнай «ажалгүй хүн» байха ха юм.

— Хариин гүрэн гарагшад тамуужанда түлөө юм бэзэ. Харин СНГ-эйн гүрэнүүдээр, Москва, Санкт-Петербург ошоһон зониие барихань бэрхэтэй. Тиигэбэшье эдээ худалдаха үедэнь баржа яла түлүүлхые оролдодогби.

Баймга налогой инспекци болон полицида нэгэ-нэгэ тусхай телефон табижа номерыень тунхаглахабди. Шалгалтын удаа ашагдаһан ялын 10 процентыень тэрэ телефоноор дуулгаһан хүн абадаг болохо юм.

Энэ зэргын асуудал харюунууд хэгдэжэ, хоёр талада туһатай пресс-конференци болоо гэжэ тэмдэглэмээр. Шэнэ болжо байгаа һонинууд болон хубилалтануud тухаймнай тунхаглажа, зондо дуулгажа, мандаа туһалжа байгыт гэжэ налогой инспекци болон полициин түлөөлэгшэд олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй журналистнарые уриалаа.

Т. НИМБУЕВ.

Зөөри эзэтэй, мүнгэн тоотой

ХУУЛИИН ЭРИЛТЭ БЭЕЛҮҮЛЭГШЭД

Һаяхан Буряад Республикын Гүрэнэй налогой инспекциин болон Налогой полициин хүтэлбэрилэгшэд олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй журналистнуудтай уулзажа, пресс-конференци үнгэргэбэ.

...Сэлэнгын аймагай Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозмаг соогоо түрүү ажахынуудай нэгэн юм. Тус ажахы...гнэй хэдэн фермэтэй. Тэдэнэй дундаһаа Ташарай ...ТФ-гэй коллектив жэл бүри онсо шалгардаг заншалтай. ...элэй туршада үнеэн бүриһөө 2400—2500 литр һү һаа...н Зинаида Самбуева, Татьяна Бубеева гэгшэд түрүүлнэ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: һаалишан З. Н. Самбуева.

С. БАЛДУЕВАЙ фото.

«ҮБЭЛДӨӨ ТЭРГЭЕЭ БЭЛДЭ»

...Буряшадай ажахынуудай «...як» нэгэдэл 1994 оной ...рай тарилгые тон хүшэ...өө ехэ үнжагайгаар үн...өө һэн. Энэ ушар хадаа ...дэлэй мүнгэгүй дээрэ...тохёолдоо бшуу. Трак...болон ашаанай машина...та хэрэгтэй ...ые часть...ын материал саг соо...абаха мүнгэгүй байшоо. ...гэжэ таталдаһаар бай...ь, одоошье гүрэн хүдоо...ндтэ хабарай тарилгын ...гэ һомолоо бэлэй. Ха... хабарай тарилгы...н таатай саг үнгэршэһэн ...аал даа.

...амарай тарыа хуряалгын ...э энэ ушар баһал даэтаг...н юм. Оройтожо ерэһэн ...нэй туһаламжа абаба...ы ажахынхид үргуулһан ...ы ургасала хуряажа ша...гүй үлэшоо. Түнхэнэй ...даргануудай хормойдо ...одог энэ ажахы улари...талаар ямарханшье хү...дээгүй ушарнуудта бэ...байха ёһотой юм ааб ...Эндэ намар эртээр са...ородог заншалтай. Хэды ...бэшье, байгаалиин бэрхэ...л түбэгүүд ажахын хү...бэрилэгшэдэй, тарилаша...өөһэдөөл арга шадалаа ...д гаргаагүй, һаннаар ...доогүй байһые гэршэл...Урдандаа эндэхи тарыа...шад инмэл бэрхэшээлтэй дайралдадагшье һаа, саг соогоо бүхы тарыагаа сүм хуряадаг лэ байгаа ха юм. Энэ жэлэй намар зуугаад гектар дээрэхи ороһон саһан доро үлөө бшуу...

Һаяхан аймагай хүдөө ажахын управлени «Маяк» нэгэдэлэй техникэ хэр заһабарилагдажа, халагалагдажа байнаб гэжэ шалгаба. Ургаса хуряалгын техникэ мүнөө болотороо нэгэ доро суглуулагдаагүй. Нэгэдэлэй инженер-механик Дмитрий Марянов, Далахайн отделениин тракторно-тарыан ажалай бригадын бригадир Михаил Вильдаков гэгшэдэй хоёрһөөр, техникэ заһабарилгын ажал һаяд эхилэгдээ. Техникэ заһабарилгын байрада декабриин эхеэр лэ дулаан оруулагдаа. Заһабарилагшадай бригада эмхидхэгдээд, ажалаа ябуулна. Тиимэһээ Далахайн тарыашад ерэхэ 1995 оной хабарай тарилгые эмхитэйгээр, хүсэд заһабарилагдаһан ольһон техникэтэй угтаха аабза гэжэ найдагдана.

«Зундаа—шаргала, үбэлдөө — тэргээ бэлдэ» гэһэн арадай сэсэн үгэнүүдтэ үндэһэлэн, хамсыгаа шамажа, «Маяк» нэгэдэлэйхид техникэ заһабарилгаяа эршэдхэн эмхидхэхэ ёһотой.

В. ШАГЖИЕВ.

Хотын түбэй дэлгүүр дээрэ худалдаанда табигдаһан продукциин үнэ сэнгүүдэй үдэр бүхэндэ шахуу һэлгэгдэжэ, хубилагдажа байданыень нэгэ хэдэн баримтануудһаа шэнжэлэл хэхэдэ болохо байна. Юуб гэхэдэ, үнгэрэгшэ жэлэй декабриин 25-най амаралтын үдэрэй байдалаар, горкоопторгын зүгһөө асаргаһан үхэрэй килограмм мяханай сэн 4500 түхэриггэ байһан һаа, Шэнэ жэлэй урда тээ гэхэ гү, али декабриин 31-нэй үдэ багаар тэрэнь 5500 түхэриггэ хүрэбэ.

Энэ үдэр тиимэ байраа юм гү, эдеэ хоолой зүйлнүүдэй үнэ сэн гол түлэб һаала дээшэлһэн байба. Тусхайлан хэлэбэл, үмсэһөө ороһон үхэрэй мяханай сэн 4000—8000 түхэриггэ гэхэ гү, али недели соо тэрэнэй дээдэ захын сэнгынь 2000 түхэриггөөр, гахайн мяхан 11500—15000 түхэриггэ, энэнь 2000—4000 түхэриггөөр, Загарайн бройлерно фабрикын тахиагай мяхан 6000 түхэриггэ боложо, 300 түхэриггөөр дээшэлбэ.

Загаһанай зүйлнүүдэй сэн баһал дээшээ ургаа. Дабһалагдаһан килограмм селёдко 8000 түхэриггөөр наймаалагдажа, урда неделиинхиһээ 500 түхэриггөөр, хүйтөөр сонгоогдоһон селёдко—9000-та гэхэ гү, али баһал 500 түхэриггөөр, хүргэгдэһэн селёдко—7000-та, энэнь 1000 түхэриггөөр, хүргэгдэһэн камбала — 5000, дабһалагдаһан кета—12000-та гэхэ гү, али недели соо 2000 түхэриггөөр, хүйтөөр сонгоогдоһон горбуша — 12000, хүргэгдэһэн сурхай—7500 (500 түхэриггөөр дээшэлээ) түхэриггэ болоһон байха юм.

Шэнэ жэлэй урда тээ ногоон базаарта колбаса болон колбасагай зүйлнүүд ехэ элэгээр худалдагдаабашье, зон олон байжа, ошор болоо. Сэнгүүд тухайнь хэлэбэл, «Обеденная» сортын шанагдаһан өөхэгүй колбаса—8591, «Сибирская», «Пикантная» сортнуудай шанагдаһан, өөхэтэй колбаса—12408 ба 10368, сосиска—11839, ветчина—21362, дутуушагаар сонгоогдоһон хониной мяхаар хэгдэһэн колбаса—12260, «Украинская жареная» сортын колбаса—18040 түхэриггөөр наймаанда табигдаа.

Зүгын тоһон энэ үдэр 3000 түхэриггөөр нэмээ гэхэ гү, али килограммынь 15000, дабһалагдаһан гахайн саала 2000 түхэриггөөр нэмээ гэхэ гү, али килограммынь 14000 түхэриггэ, яблокын сэн 500 түхэриггөөр дээшэлжэ, 3000-та, тэбхэр ногоон сай — 14000, килограмм эльһэн саахар—5000, хүнэг хартаабха 2000 түхэриггөөр дээшэлжэ, 7000-та, килограмм монсогор капуста — 4000 түхэриггэ хүрэһэн байна.

Шэнэ жэлэй гараһан гурбадахи үдэр гэхэ гү, али январиин 3-да хотын түбэй дэлгүүр хэды худалбэшье, энэ үдэр наймаалагшад ехэл үсөөн байба. Мяха худалдаг газарта үхэрэй болон гахайнгаа мяха худалдаһан хүнүүд зогсоно. Эндэ-тэндэ апельсин, мандарин, конфетэнүүдые, свёкло, морхооб гэхэ мэтэнүүдые наймаалагшад баһал бии.

Энэ үдэр горкоопторгын зүгһөө мяхан худалдагдабагүй. Үмсэһөө ороһон үхэрэй килограмм мяхан гол түлэб — 6000—7000, гахайн мяхан — 11000—14000, нэгэ газарта дабһалагдаһан селёдко наймаалагдахадаа, килограммынь 7000, үглөөнһөө «Сибирская», «Обеденная», «Одесская» сортнуудай колбасануud худалдагдаад дууһанхай, харин үдэ багаар үлэһэн зүйлнүүдһээ: килограмм сосиска—11856, ветчина — 21362, дутуушагаар сонгоогдоһон хониной мяхаар хэгдэһэн колбаса—12210, 8 литрэй хүнэг хартаабхын сэн — 7000—8000. киоскнуудта наймаалагдаһан килограмм мандарин —5000, апельсин — 4000—4500, 3 литрэй баанхагай даһалагдаһан үгэрсэ — 6500, лимон — 7000, свёкло—2000, морхооб — 4000, яблока—2500, һонгино—1600 түхэриггэ байба.

Байшангай газаа таладань худалдагдаһан эдеэ хоол соолоо харахада, хүргэгдэһэн ялаагана — 3500, хүргэгдэһэн сурхай—5000, килограмм эльһэн саахар—4500 түхэриггөөр зондо дурадхагдаба.

Юрэдөөл, эдэ үдэрнүүдтэ юумэнэй үнэл сэнгүүдэй ехэл тогтууригүй байһыень дээрэ дурсагдаһан баримтануud Үшөө дахин гэршэлжэ үгэнэ.

Редакциин социальнэ-экономическа таһаг.

Дэлгүүрэй үнэ сэнгүүд

ТОГТУУРИГҮЙ БАЙҺАН ЗАНДАА

ҮНШАГТЫ ТАНИЛСАГТЫ:

2-дохи нюурта. Дэлгүүрэй харилсаан, хараа шэглэлнүүд. А. Молчанова: «Шинидхэгдэгүй асуудалнуud олоо»; Гэр бүлэ — нангин гуламта, Т. Самбалова: «Зондоо туһатай ябаха одо заалатай» — зураглал; В. Прокопьев: «Үндэр нэрэ зэргэлэ хүртэбэ»; Асуугты — харюусаха ош. «Үхибүүд зөөлэй бэшэл».

3-дахи нюурта. Түрэл хэлэмнай — түнэг хөшөгнай. Н. Нанзатов: «Залуушуудые һургаха шухала»; Л. Доржиева: «Дурлалай дүлеахан хөгнүүд»; Т. Цыренова: «Омогорхомоор һургашадгнай олошорог дэ»; Хэчинь хэн гээшэб? НАТО-гай шэнэ генеральна секретарь.

4-дэхи нюурта. Агуу Илаатын 50 жэлэй ойто. Д. Жигдурова: «Тэрэ саг тухай домог»; «Шэнэ жэлэй һайндэртэ» — мэдээ элүүдэй суглуулбари; Дэлхэйн һониной дээжэһээ.

Дэлгүүрэй харилсаан: мүнөөнэй байдал, хараа шэглэлнүүд

ШИИДХЭГДЭЭГҮЙ АСУУДАЛНУУД ОЛОН

Манай түбэй дэлгүүртэ хүн зоной ябаса һүүлэй үедэ эдэбхижээ, илангаяа хүлгөөтэй болоо. Эдеэ хоолой зүйлнүүд элбэг наймаалагдана, тиимэһээ эдихэ хоолоо абаха һанаатай ерэһэн зоной — нэгэ талаһаа, нүгөө талаһаа — дэлгүүр дээрэ наймаалха дуратайшуулай тоо олон болоо.

Ажалгүйдэлгэ, хотын предприятинуудые хаалга, мүн хүдэлмэрилэгшэдэй захиргаанай түлөөһэгүй амаралтада гаралга—эдэ бүгэдэһөө уламжалан дэлгүүр дээрэ наймаалхые зүбшөөһэн саарһа-патентнүүдые абагшад олошороо. Ушар тиимэһээ наймаалха һуури үсөөдэнэ, дуталдана.

Мяха худалдагшад наймаанай 73 һуури ээзэлхэ ёһотой. Эдээн соohоо колхозуудһаа, фермерэй ажахынуудһаа ерэһэн зондо 21 һуури үгэдэгбди. Жэшээ болгон хэлэбэл, Шэнэ жэлэй һайндэртэ багашуулдаа бэлэгүүдые абаха мүнгэн колхозоймнай кассада үгы, тиимэһээ мяха худалдажа, мүнгэ олохомнай гэжэ ерэһэн хэдэн, хүн мүнөө үглөөгүүр бидэндэ хандаа. Тэдээндэ зүбшөөл, мүн наймаалха һууринуud түрүүшын ээлжээндэ үгтэбэ.

Наймаалха һууринуud тухай онсо хэлэхэ хэрэгтэй. Хэрбээ хэн нэгэнэй түлэһэн һуурине зүбшөөлгүйгөөр ондоо хүнэй ээзлээд байбалнь, тэрэ хүнэй юумэ худалдаха эрхыень бидэ хаһаха аргатайбди. Үдэрэй туршада хэдэн дахин шалгалта хэгдэдэг юм.

Жэлэй дүүрэхэдэ, дүнгүүд согсолгодог гээшэ. Манай дэлгүүрэй энэ жэлэй ажал ябуулга һайн гэхын аргагүй, олзо оршо үгы. Бүхы олоһон олзомнай налог түлэлгэдэ гарана. Наймаалха һуури, салин хүлһэн, шэгнүүр, дулаанай түлөө налогуud угаа ехэ. Налогуудһаа гадна, үдэр бүриин жэжэ гаргашануудта ехэ мүнгэн эльгээгдэнэ. Юун бэ гэхэдэ, дэлгүүрэй байшангай дулаа үгэдэг системэ, хушалтань дууһан шэнэлэгдэжэ, подвальна байрануud заһабарилагдаһан байна.

Шиидхэгдээгүй асуудалнуud урдамнай олон. Дэлгүүрэй байшангай талмай хэмжүүрээрээ бага, тэрэниие үргэдхэлгэ гол зорилгомнай болоод байна. 1994 оной сентябриин 29-дэ Правительствын абаһан шиидхэбэреэр дэлгүүрэй үшөө нэгэ байшангые барилгада, мүнөө байгаа байшангые заһабарилгада, дэлгүүрэй газаа талые сэбэрлэлгэдэ 510 миллион түхэриг үгтэхэ ёһотой байгаа. Теэд энэ шиидхэбэринь мүнөө хүрэтэр бэелүүлэгдээгүй. Бидэ өөһэдынгөө шадалаар 295 миллион түхэриг урьһаламжа гаргашалаад байнабди.

Дэлгүүрэй газаагуур жэжэ-бужа зүйлнүүдые худалдагшад олон болоо. Эдэнэй олонхинь хуули бусаар, зүбшөөлгүйгөөр наймаална. Иимэ зониие таһалгаргаагүй һахижа байха аргагүйбди.

Эдэнэрһээ ондоо ажалгүйшүүл, байха байрагүй зон дэлгүүртэ дүүрэн.

Байшангай досоо, газаа талмайень ариг сэбэр байлгаха гээшэ үшөө нэгэ ореё асуудал мүн. Хоёр халаанда, үглөөнэй 10-һаа 16 хүрэтэр, 16-һаа 23 саг хүрэтэр таһалгаргаагүй сэбэрлэлгэ хэгдэдэг болоо. Шорой хамагшадай тоо олон болгообди. Дэлгүүртэ хүдэлдэг 80 хүнһөө 25-ниинь шорой хамагшад. Үшөө ямар хэмжээнүүд абтанаб гэхэдэ, инспекторнуудһай (хамтадаа 10 хүн) мүнөө хотын түб санэпидстанцида, мүн ветеринарна түбтэ тусхай һуралсал гаража байна. Шэнэ жэлэй һүүлээр шалгалта үнгэргэгдэхэ юм.

Эдэ, мүн бэшэшье асуудалнуудые шиидхэлгэдэ Улаан-Үдэ хотын захиргаанай хүтэлбэрилэгшэд, милициин таһаг, налогово инспекциин арга шадалаараа туһалха гэжэ оролдогынь һайшаалтай.

Шиидхэгдээгүй асуудалнуудай хэды олоншье һаа, нэгэ газартаа тогтоод байха ёһогүйбди. 1995 оной январь һарада худалдаанай киоскнуудые заһабарилгада оруулхабди. Тиихэдэ дэлгүүрэй хоёрдохи байшангай барилга дүүргэхэ һанаатайбди (200 тоннын холодильнигтай, ехэ складуудтай). Үшөө газаа юумэ наймаалагшадта һарабшануудые бариха һанаан бии.

Эдэ бүгэдэ наймаа хэгшэдэй түлөө хэгдэнэ. Теэд эдэ зомнай манай оролдолгые ойлгоношьегүй хэбэртэй, дэлгүүрэй эд зөөридэ гамгүйгөөр, хайша хэрэг хандана. Юундэ иимэ юумэн болоно гээшэб? Өөһэдымнайл аша туһын түлөө хэгдэжэ байна гэжэ мэдэжэ байһан хадаа һэнэгтэй, һэшхэлтэй байха зэргэтэйл һэн. Наймаалагшадта хэлэхэ гэһэн үгэмни энэл даа.

А. МОЛЧАНОВА,
«Горкоопторг» гэжэ акционернэ бүлгэмэй директор.

«Баргажан» гэхэдэ, буряад-монголшуудай олон зуун жэлэй юрьеэн соогуур гамтайгаар абажа ябаһан Баргажан-Түхэмэй, Алан-гуа эхын һүлдэ ойндо ороодхидог. Үлзы хэшэгтэй энэ газар дайда хада уулатай, элдин талатайшье, уһа голоор, ой модоор элбэг баян юм даа. Хэдэн олон үе болохо ажалша малша, уран дархаша буряад угсаатан энэ дайдые эдлэн ажабайһан гээшэ. Эдэ зоной үри һадаһад дэлгэр баян дайдадаа, үбгэ эсэгэнэрэй тоонтодо, элинсэг хулинсагуудайнгаа заяаһан нангин гуламтана амгалан тайбан ажаһууна.

Баргажан голой элдин талада Соёл гэжэ бага һуурин оршодог. Эндэ 50 үрхэ айл тоологдоно. Олонхи зониинь наһатайшуул, пенсионернүүд. Урдандаа Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой отделени байһан юм. Мүнөөнэй худхаляатай сагта «Баян-Гол» гэжэ тарялашадай ажахынуудай нэгэдэлэй бүридэлдэ ородог болонхой. Эндэ нютагай эрхим бэрхэ фельдшер, эбтэй гэр бүлын ээзэн эхэнэр, энэрхы сэдьхэлтэй эхэ Лариса Цыреновна Гомбоева тухай хөөрэхэмни.

10 жэлэй саана Улаан-Удын медучилищи дүүргэһэнэй һүүлээр Лариса басаган түрэл нютагтаа фельдшерэр хүдэлжэ эхилээ. Хүдөөгэй фельдшерэй ажал хэды бэрхэшээлтэй гээшэб?! Үдэр, һүнигүй, алишье сагта, түргэн туһаламжа үзүүлхэ ушарнуud үсөөн бэшэ байдаг даа. Тиимэһээ фельдшерэй мэргэжэл шадабариһаа хүнэй ами наһан, элүүр энхэ екэнхидээ дулдыдадаг гээшэ. Иимэ харюусалгатай ажал шэлэһэн залуу басаган ехэ оролдожо хүдэлөөд, даалгагдаһан хэрэгээ тон наринаар шудалжа, жэл ошохо тума дүршэл шадабарияа нэмээн арьбадхаа.

«Ганса сусал гал болохогүй, ганса хүн айл болохогүй» гэһэн арадай һургаалаар урин налгай абари зантай, даруухан, ажалша бэрхэ басаган һайн нүхэртэй ушараад, гуламтаяа нэгэдхэн, айл боложо түбхинэбэ. Алексей Гомбоев нүхэрынь багаһаань хүдөөгэй ажалда аталжаһан, оньһон техникэ шудалжа, оншыень олоһон, ажахыдаа жолоошоноор хүдэлдэг юм. Хоёр басаган, нэгэ хүбүүн түрэжэ, эхэ, эсэгэеэ баярлуулһан байхаб.

— Басагадни 1—2 класста һурадаг, гэрһээнь автобусоор Баян-Гол ошохо, ерэхэ юм. Эндэхи хүүгэднай 4-дэхи класста ороторoо иигэжэ гэрһээнь ябаад һурадаг. Саашадаа Баян-Голдо һургуулиин дэргэдэхи интернадта байдаг гуримтай. Автобусшье баһал элдэбээр ябаха, баарһаднай заримдаа харгы дээрэ удаан зогсодог даа... Яахаб даа, Соёлдомнай һургуули үгы аа юм. Бага хүбүүмнай саадта ябадаг. Эндэ хори гаран хүүгэдые харуулһалдаг. Намар эртээр һара бүри 500 түхэриг түлэдэг һэмди. Гурба ба гурбанһаа олон хүүгэдтэй бүлэнүүд 50 процент хүнгэлэлтэтэйгээр түлэдэг. Үлөөшэ хахад сэнгыень «Һургуули-хүүгэдэй саад» гэжэ комплекс түлэдэг болонхой. Саашадаа түлбэримнай дээшэлхээр хүлеэгдэнэ,— гэжэ 1994 оной нолбриинд һүүл багаар Лариса Цыреновна-тай уулзахадамни, хөөрөө бэлэй.

Урда урдаһаа хараад, аргаахан хөөрэлдэжэ һуухадаа, шэг шарайень, номгон даруу зангыень адаглаа һэм. Урихан нюурынь сарюун сэбэр, мойһон хара нюдэнэйнь хараса зөөлэн, дулаахан, халта миһэд гэхэдэнь, нюдэнэйнь хажууда нэгэ-хоёр багахан уршалаахануud элшэтэн, үлэ мэдэг харагдаад, үгы болошохо юм.

— Мүнөө хүдөөгэй зоной байдал ехэл хүшэр болоо. Жэшээнь, манай ажахыда хүдэлдэг зон һүүлшынхиеэ х[illegible] гаа абаһанаа мартаа ёһотой. [illegible] салин хүлһэн баһал үгтэнэгү[illegible] һараяа хүлеэнэбди. Хэсүүл б[illegible]

Мал баридаг хадаа һу, т[illegible] хан гарасалданал гээшэбди. [illegible] баһа нэгэ бэрхэшээл ушар[illegible] барихань барихаш, мүнгэн б[illegible] тай заготконтородо тушаах[illegible] бүри доогуур сэнгээр абаха [illegible] шээлбэл, октябрь соо килогр[illegible] мяхан оройдоол 2500 түхэри[illegible] һаа, ноябриин һүүл багаар [illegible] 3500 түхэригтэ хүрөө һэн. Х[illegible] руулһалжа, эдеэлүүлжэ, мал б[illegible] иимэ сэн дурадхаад байхадан[illegible] ди? Улаан-Удын базаарта аб[illegible] далдаха гэхэдэ, даншье холо,[illegible] гаша ехэ болоно. Мүнгэндэ [illegible] даа, лахабши, заготконтородо [illegible] талха, саахар, хүүгэдтээ гут[illegible] абанабди.

Газаагаа огород таридаг, а[illegible] хартаабха ургуулдаг хадаа үб[illegible] бараг гарасалданабди. Талхан[illegible] хилээмэ баринаб. Сагай хүш[illegible] зон элдэб арга хургаяа бэдэ[illegible] Мүнөө гэр бүлэ бүхэн ехэ ог[illegible] болонхой, элдэб үрэ жэмэстэ[illegible] ургуулна. Мүнгэгүй һэн х[illegible] зиннһаа хилээмэ абанагүй, б[illegible] хилээмэ баридаг болонхой,— [illegible] Цыреновна хөөрөө һэн.

Нютагай залуушуул мүнгэ [illegible] бэдэрэн, олонхидоо хото руу [illegible] ложо байна. Хүдөөдэ олон х[illegible] бүлэнүүд, наһажаал зон лэ уд[illegible] Цыреновнагай хэлэһээр, мүнөө[illegible] луу бүлэнүүдэй үсөөн болохо[illegible] баһал үсөөхэн, жэл соо нэгэ-[illegible] бүүр түрэдэг болонхой. Хари[illegible] дэлжэ эхилээд байхадань, жэл [illegible] 5—6 эхэнэр түрэдэг бэлэй... [illegible] үнгэрхэдэ, эхин классуудта ну[illegible] үгы шахуу болохонь ха. Мүнө[illegible] рим эхин классуудта ороидоол [illegible] һурана. Иигэжэ һургуули хоо[illegible] сэлеэн соогуур хүүгэдэй хон[illegible] зэдэлхэеэ болихонь гээшэ гү, а[illegible]

Тиигэбэшье, Алексей, Ларис[illegible] тон шэнги залуу бүлэнүүдэ[illegible] үлөөд, аба, эжынгээ, үбгэ эсэ[illegible] нангин гуламтын галые залир[illegible] ража байгаа сагта, түрэл тоонт[illegible] хогүй гэжэ һанагдана. Алекс[illegible] хөёр! Сэлгеэ һайхан тоонто [illegible] хүрьһэн дээрэ хүльбэржэ, хүн[illegible] эндээл наһанайнгаа хэрэг зүбе[illegible] сагай бэрхэшээлнүүдһээ сүхэр[illegible] зондоо туһатай, аша буянтай [illegible] залатай байгаалта даа.

Лариса Цыреновнагай Екате[illegible] шэнь, Семен, Жаргал аханарь[illegible] нютагтааажаһуудаг. Үшөө хоё[illegible] нарынь Хабаровскда хүдэлдэг. [illegible] водто, Баатарынь милициин [illegible] Иимэ бэрхэ хүбүүд, басагады[illegible] Эржима Цыреновна эжы тухай[illegible] гарахын аргагүй. Бүхы наһаа[illegible] до һаалишанаар хүдэлһэн энэ[illegible] ряад эхэнэр дайнай үеын, д[illegible] лээрхи жэлнүүдэй бэрхэшээлнү[illegible] гараа, долоон үри хүүгэдээ х[illegible] гүй хүн болгожо хүмүүжүүл[illegible] 20 аша, зээнэрээ хаража, энэ[illegible] тэй Екатерина, Лариса басага[illegible] лэн энхэрэл доро амаржа бай[illegible] янтай энэ эхэнэртэ доро дохи[illegible] та даа, Эржима Цыреновна! [illegible] туһатай, ажалша бэрхэ үри х[illegible] гэһэн эхэдэ бэеын элүүр энхы[illegible] удаан жаргал хүсэнэбди!

Үнгэрһэн 1994 ондо болоо[illegible] —аттестацийн дүнгүүдээр Л. Ц. [illegible] да мэргэжэлэй эрхим нэгэдэх[illegible] олгогдоо һэн. Амжалтаяа ар[illegible] шадаашье энэрхы сэдьхэлт[illegible] ольһотой, зондоо туһатай, х[illegible] хатнай болтогой!

Т. САМ[illegible]

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Л. Ц. Гом[illegible]

Д. АЛТАЕВ[illegible]

Гэр бүлэ—нангин

ЗОНДОО ТУҺ[illegible] ЯБАХА[illegible] ОДО ЗАЯА[illegible]

Зураглал [illegible]

ҮНДЭР НЭРЭ ЗЭРГЭДЭ ТҮРҮҮЛЭН ХҮРТЭБЭ

Уласхоорондын эрдэмтэдэй программын «Наука о земле» гэһэн бүлэгэй шиидхэбэреэр Россин Науканууудай академиин Сибириин отделениин Буряадай геологиин институдай директорэй орлогшо, геолого-минералогиин эрдэмэй доктор Г. В. Андреевтэ «Джордж Соросой профессор» гэһэн үндэр нэрэ зэргэ Шэнэ жэлэй урда тээхэнэ олгогдобо.

Россин Федерациин, Буряад Республикын эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша Геннадий Владимировичай эрдэмэй талаар хэһэн хүдэлмэри манай ороной эрдэмтэдэй дунда мэдээжэ юм.

1993 ондо Америкын мэдээжэ финансист Джордж Сорос дээдэ болон дунда һургуулинуудта туһаламжа үзүүлхэ тусхай жаса байгуулһан байгаа. Тэрэнь юун бэ гэхэдэ, дээдэ болон дунда шатын һургуулинуудта эгээл эрхимээр һурадаг һурагшадта, багшанарта барюулагдаха гэгдэһэн байна. Тиихэдээ эдэнэр физикэ, химии, биологи болон математикын талаар һайн амжалта туйлаха ёһотой.

Джордж Соросой профессорэй нэрэ зэргэдэ хүртэхын түлөө конкурс сонсохогдожо, газетэнүүдтэ толилогдоһон байгаа. Тус конкурсдо студентнүүдтэ олон лекци уншаһан, һүүлэй табан жэлэй туршада табанһаа үсөөн бэшэ эрдэмэй хүдэлмэри хэблүүлһэн профессорнуud гү, али эрдэмэй докторнуud хабаадаха эрхэтэй байһан юм.

— Конкурсдо хамтадаа 1233 кандидат хабаадаха дуратайгаа мэдүүлһэн байгаа. Эрдэмтэдэй хэһэн хүдэлмэри шалгаха, эрхимлэгшэдые тодоруулхын тула тусхай компьютер тодхогдоо һэн,— гэжэ Г. В. Андреев хөөрэнэ.

«Джордж Соросой профессорэй» нэрэ зэргэдэ хүртэһэн лауреадуудта тусхай диплом, тусхай стипендиһээ гадна хоёр жэлэй туршада харгын гаргашада туһаламжа үзүүлэгшэдтэ түлэгдэхэ мүнгэн үгтэхэ юм.

Буряад ороной эрдэмтэдэй дундаһаа түрүүлэн энэ нэрэ зэргэдэ хүртэһэн Г. В. Андреевые амжалтаарнь амаршалнабди.

В. ПРОКОПЬЕВ,
Буряад Республикын арадай эрдэм һуралсалай габьяата хүдэлмэрилэгшэ.

Асуугты—харюусахабди

ҮХИБҮҮД ЗЭМЭТЭЙ БЭШЭЛ...

РЕДАКЦИҺАА: Һүүлэй үедэ, зоной байра байдалай улам муудаха тума, олон хүүгэдтэй, эсэгэгүй, ганса эхэтэй бүлэнүүдэй ажамидархань хүшэр болонхой. Хэды хүндэ байдалда оробошье, манай буряад угсаатан олонхи ушарта тэсэд лэ, бүхы гомдол, гашуудалаа зосоогоо хадагалаад ябадаг заншалтай ха даа. Тиимэһээ тон үсөөн ушарта түлюур байдал тухайгаа олондо хэлэдэг, дуулгадаг, туһа өридэг байха юм.

Эндэ мүнөө үедэ засаг баригшадай, элдэб социальна албануудай хүдэлмэрилэгшэдэй зарим ушарта хайша хэрэгээр, албан хойрогоор хандалташье зэмэтэй гэжэ һанагдана. Олон хүүгэдтэй бүлын эхын туһа өрижэ бэшэхэдэ, оройдоол 40 мянган түхэриг эльгээгээд һууһан түшаатад юу һанадаг юм ааб? Энэ мүнгөөр мүнөө үедэ 34 бүүлхэ хилээмэ—һара соошье хүрэхэгүй — диилэжэ абаха байнал даа. Иимэ бэшэг эльгээһэн эхэнэр «бү хэблэгты газетэдээ» гэжэ гүйгаа һэн. Юундэб гэнэ гүт? Зон наадалха гэжэ айна бшуу. Мүнөөнэй хүндэ байдалһаа зоной зан муудаа, хүн муу һанаатай болошоо гэжэ бааһан тэрэ эхэнэр бшээ һэн. «Газетэдээ хэблээшье һаатнай, намда хүн туһа хүргэхэгүйл даа» гэжэ этигэл найдалаа барабан эхэ бэшэнэ.

Хүндэтэ нухэд! Сагай хэды муудаашье һаа, сэдьхэлээрээ бү хёмороё, бэе бээ дүнгэе, гамнаа. Тулюур байдалда ороһон бүлын үри хүүгэд зэмэтэй бэшэл. Хаяа хадхажа һууһан айлайнгаа түлижа байхада, нютагаархид анхардаг, хаба соогоо туһалдаг байял! Эхэнүүд, хүүгэдэйнгээ түлөө бүхы арга хабаараа орогты, аймагайнгаа социальна талаһаа хамгаалгын таһагта хандагты. Хэрбээ тэндэ туһалаагүй һаань, Социальна хамгаалгын министерствэдэ хандагты: **Улаан-Удэ, Гагаринай үйлсэ, 10-дахи гэр, Лариса Константиновна Санхядовада.** Али гэбэл Байгалай Хүүгэдэй жасада бэшэгты: **Улаан-Удэ, Ербановай үйлсэ, 6-дахи гэр. Лев Яковлевич Похосоевто.**

Россин һонинуud

КЕМЕРОВЭ. Эндэ бүтээн гаргагдагаг промышленна продукциин табанай нэгэ хубине Кузбасс үнгэрэгшэ жэлдэ хилын саагуур худалдажа шадаа. Хизаарай бухы түүхэдэ энэмнай эгээн дээгүүр дүн мүн. Кузбассай гадаадын худалдаа наймаанай хахадһаа ехэ эрьесэнь Европын оронуудта бэелүүлэгдэнэ. Тэрэнэй предприятинуud Швейцариин, Италиин, Швециин, Венгриин фирмэнүүдтэй нягта харилсаатай юм. Азиин оронуud соohоо Хитад ехэ харилсаатай байжа, тэрээнтэй худалдаа наймаа эрхилхэ хэмжээн жэлэй эхинһээ хойшо дүрбэ дахин дээшэлһэн байна.

Продукцияа өөрынгөө дураар худалдаһанай ашаар үйлэдбэриие һэльбэн нарижуулха мүнгэ олохо зүбшөөл нютагай металлургическа томо предприятинуудта Россин Президентын шиидхэбэреэр олгоһоной ашаар Кузбассай предприятинуud гадаадын дэлгүүртэ эдэбхитэйгээр гаража захалаа һэн. Россин эд хэрэглэгшэдэй мүнгэгүй байһан дээрэнээ сибирягууд хара ба үнгэтэ металлда, шулуу нүүрһэндэ, үтэгжүүлгэлэ, барилгын материалнуудта хэрэгтэй найдамтай фирмэнүүдые ондоо гүрэнүүдтэ бэдэрхэ баатай болоо һэн.

Гэбэшье нютагай продукци гадаадада гаргаха арга боломжо хүсэд хэрэглэгдэнэгүй гэжэ губернаторай орлогшо Анатолий Пронин тоолоно. Шахтернуud жэлэй туршада 12 миллион тонно шулуу нүүрһэ ондоо оронуудта эльгээхэ аргатай байгаа. Гэбэшье тэрэнэйнгээ хахадыень лэ худалдаһан байна. Түмэр замай дээгүүр сэнгээр ашаа зөөдэг дээрэһээ бэрхэшээлнүүд дайралдана гэжэ вице-губернатор тоолоно. Ороной холын нютагуудһаа түлишэ гадаадада гаргахада транспортын татабаринуудые правительствын таарууһан тодорхойлоо һаань, Кузбассташье, Россидашье ашаг үрэтэй байха һэн.

КИРОВ. Энэ жэлдэ мал ажалай продукци үйлэдбэрилгэ эрид доошолоо. Область дотор январь—ноябрь соо мал ба шубуу худалдаха хэмжээн—12, һу—20, үндэгэ—4 процентээр доошолһон байна. Һалбари олон дүнгүүдээрээ 60—70-аад онуудай хэмжээн хүрэтэр унанхай. Колхозуud мүнгөөр ехээр дуталдажа, малайнгаа тоо толгой үсөөрүүлнэ, тэдэнэй ашаг үрые доошолуулна. Иимэ эрхэ байдалда үмсынба фермнүүдэй ажахынуудай үүргэ дээшэлнэ. Тэдэнэй олонхинь үнгэрэгшэ жэлдэ мяха үйлэдбэрилгын хэмжээе 40 процентээр дээшэлүүлһэн байна.

САМАРА. Область бюджедэй хэлсээнэй проектые Россин Федерациин Правительствада эльгээгээ. Тэрэниие баталан абаа һаань, Москватай областиин мүнгэнэй харилсаан нилээдгүй хубилха юм. Спиртын, архиин зүйлнүүдэй, нютагай нефтиин болон газай акцизуудай 100 процентые, мүн түлишэ-тоһодолгын материалнуудые, автомобильнуудые, нютагай ба гадаадын хэдэн эд бараа худалдалгаһаа дарагдаһан налог ба акцизуудай зарим хубине нютагай бюджедтэ орхихо гэжэ Самара гуйна. Олон жэлэй туршада федеральна бюджедтэ горитой мүнгэ оруулжа байһан область хүнгэлэлтэдэ хүртэхэ эрхэтэй гэжэ тоолоод, нютагай захиргаан проектээе хамгаалха хараатай.

ИТАР—ТАСС.

Олонитын эгээл ехэ һайндэрнүүдэй нэгэн — Шэнэ жэл ерээд байна. Улаан-Удэ хотын зарим талмайнуудта гоёор шэмэглэгдэһэн ёлконуud, үхибүүдэй наадаха мүльһөн ордонуud, шуурюрнуud, үльгэр, онтохоной амитадай дүрсэнүүд хэгдээ. Үхибүүдые, ехэшүүлые Шэнэ жэлэй һайндэртэ дуудаһан уряануud эндэ-тэндэ үлгөөтэй.

Улаан-Удэдэмнай ажаһуугшад энэ һайндэрые ямар һанал бодолтойгоор угтаба гээшэб? Хэдэн хүндэ нимэ асуудалтайгаар хандаһан байнабди.

Шэнэ жэлэй урда тээхи ябууд хоорондын хөөрэлдөөн

«МҮНГЭТЭЙЛ ҺАА, УРМАТАЙ...»

Роза Кормщикова, 45 наһатай, хүн зониие ажаһуудалай талаар хангадаг албаһан хүдэлмэрилэгшэ:

— Урда жэлнүүдтэ манай бүлыныхид Шэнэ жэлые эртээнһээ хүлеэдэг һэн. Теэд мүнөө һайндэр дүтэлжэ ерэбэ гэжэ мэдэрнэшьегүйб. Үхибүүд томонуud болоо, тэдэнээ хубсалуулха, һургаха хэрэгтэй. Юумэн хуу үнэтэй, мүнгэн ходо дуталдана. Үшөө гүрэнэймнай нэгэ захада дайн боложо байха...

Степан Степанович Бузов, 70 наһатай, пенсионер:

— Баярлахаар юумэн үсөөн. Урдандаа сэдьхэлээ ханангяар үнгэрһэн жэлые үдэшэдэг һэмди. Харин мүнөө тиимэ бэшэ. Колбасагай амта үнинэйшье үзоогүйбди, мартаабди, мяха абаха гэхэдэ, мүнгэн бага. Огородтой хадаал ажамидарнабди.

Сергей, 28 наһатай, түбэй дэлгүүртэ хубсаһа хунар худалдагша:

— Һанаа сэдьхэл дундуур зэргын. Яаба-хээбэшье Шэнэ жэл — ехэ һайндэр. Хэрбээ ямар нэгэ ажалда ороо һаа, хөзээ, хэды шэнээн мүнгэ үгэхэб гэжэ хүлеэжэ байхаш. Эндэ юумэ наймаалхадаа, өөрын эрхэтэй, бэеэ даанги байгдана. Муу юумэциинь гэхэдэ, налогоор лэ бидэниие дарана.

Наталья Ивановна Полусурова, 74 наһатай, Кабанскын аймагай Корсаково һууринда ажаһуугша:

— Һайнаар угтахамни. Мүнгэн байбал—хуу байха, урма зоригшье өөдөө.

Галина Маргоевна Муханоева, 65 наһатай, пенсионер:

— Пенсионернүүд яһалал саг соогоо мүнгэеэ абанаби. Эдихэ уухатай, үмдэхэ хубсаһатай байна гээшэбди. Тиигэбэшье мүнөө сагай байдал, юрэнхыдөө, тогтуургүй гээшэ. Юун болохоб саашадаа? Үхибүүдтээ, аша гушанартаа һанаагаа зобоноб.

Болот, 30 наһатай, абатаяа дэлгүүртэ хубсаһа наймаалагша:

— Шэнэ жэлэй ерэхэдэ досоо тиимэшье баяртай бэшэ. Байдал хүшэр. Анхан поликлиникэдэ врачаар хүдэлдэг һэм. Ажамидархын тула үбэлэй хүйтэн үдэрнүүдтэ юумэ наймаалха баатай болонобди. Нүгөө жэл энэ һайндэрые ондоо һанал бодолтойгоор угтадаг һайбди гэжэ сэдьхэхэһээ ондоо юун байхаб?

Тиихэдэ хори наһа үшөө хүрөөгүй залуушуулай харюунууд ондоошог байба.

Вячеслав Николаев, 16 наһатай, һургуулиин шаби:

— Баяртай угтаха гэжэ байнаб. Һайн хампаанитай, хүхюутэйл һаа...

Алена, 17 наһатай, технологическа университедэй оюутан:

— Яаба гээшэбиб? Мүнгөөр яданагүйб, гэртэхимни ходо эльгээжэ байдаг.

Залуушуулай олонхинь эхэ, эсэгынгээ туһаламжаар эдихэ, ууха юумээр, үмдэхэ хубсаһаар дуталданагүй ха юм. Харин наһатайшаг зон мүнөө үеын хүшэр байдал, мүнгэн тухай абаһаар дэмы хэлэнэгүй ёһотой. Һанаа зобоохо юумэн хэндэшье олон гэжэ дээрэ дурсагдаһан хөөрэлдөөнүүдһээ ойлгомоор. Гэбэшье һайндэр хадаал һайндэр — энезбхилэл, баяраар Шэнэ жэлээ угталгамнай дутахагүйл байха.

Т. ЦЫРЕНОВА.

БАМ-ай 20 жэлэй ойдо

ХАЛУУН ХАНИ БАРИСААТАЙ ҺЭМД[illegible]

1974 оной июль һарада БАМ-ай түрүүш[illegible] шад Тазы нютагта бууһан юм. Тазы Улан[illegible] зой хонишодой зуһалан байһан, эндэ дүрбэ[illegible] рижанхай һэн. Хонидой бэлшээрнин газарай[illegible] шье, БАМ-ай аэропортдо бариха талмай т[illegible] һэмди. БАМ-ай проектантнуud Баргажан, У[illegible] дээгүүр хүүргэнүүдые бодхоохо тухай нютаг[illegible] той хөөрэлдөө хэ[illegible] һэн.

Түрүүшын түсэбөөр Хурамхаан-Могойт[illegible] лухаан-Тазы дээгүүр харгы татагдаха бай[illegible] рин Дэрээнэй совхозой директор Михаил Д[illegible] зой парткомой секретарь Владимир Цыренов [illegible] харгые Майск-Ботолло-Уланхаанаар гаргаха[illegible] ломжые үлүү зохид эрхэ байдалда тааруу [illegible] гуулжа шадаа. Ботоллын, Улганын х[illegible] саада тээ баригдаһан хүүргэнүүд мүнөө б[illegible] зондоо туһалһаар, харин Үмхэйн хүүргэ үе[illegible] байна.

БАМ-ай барилгашад нютагай зонтой хани[illegible] байгаа. Сугтаа һайндэрнүүдээ үнгэргэдэг [illegible] БАМстроймеханизациин» барилгын хори гар[illegible] нонууд, отрядууд Уланхаанда, Үмхэйдэ арбан[illegible] хадаа, байгаалидамнай муу юумэ хээгүй ю[illegible] най харгы мүнөө заһабарилжа ашаглаа һа[illegible] най, Хурамхаанай аймагуудай ажалшадта т[illegible] дутэ боложо үгэхэ бэлэй. 20 жэлэй үнгэр[illegible] БАМ-ай барилгашадай тэрэ үедэ эхилһэн, [illegible] гүүд, бүтээһэн юумэниинь Хурамхаанда, Ал[illegible] хаанда, Баргажанай Адагта алба хэһэн зан[illegible]

В. Б[illegible]

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: БАМ-ай барилгашадай [illegible] дээгүүр бариһан хүүргэ.

Түрэл хэлэлнай-түнэг хэшэгнай

ЗАЛУУШУУЛЫЕ ҺУРГАХА ШУХАЛА

Улаан-Удын Октябрьска оной томохон һургуулидай нэгэн болохо, 1988 ой һуралсалай жэлдэ нэргэн 47-дохи шэнэ дунда гуули ажаллажа эхилһэн ба. Һургуулиин директорынь Жаргал Бадмажабна Сультимова болоно. Э һургуулида һурагшадые ряад хэлэ ба бэшэгтэ һурга хэр зэргэ ябуулагдагүй гэгээд гэһэн асуудалда юусаха дуран хүрэнэ.

Буряад хэлэ ба бэшэгтэ багшадые һургаха багша Дарима Жигжитовна Цыдоржиева ба Должима Жалсановна Жанаева гэгшэд боно.

Дарима Жигжитовна багн дээдэ һургуулитай, арн табан жэлэй хүдэлмэрийн жтай болонхой. 1988 онэ энэ һургуулиин байгуудахаһаа эхилээд, буряад лэ бэшэгэй багшаар, мүн ряад хэлэнэй һуралсалай ринедэй зонхилогшоор хүмэрилхэ зуураа хүүгэдые ряад хэлэ ба бэшэгтэ һурга хэрэгтэ анхаралаа ханулан, оролдосо ехэтэйгээр аллажа эхилһэн ба мүецье шадамар бэрхээрдэлмэрилдэг гэжэ буряад лэнэйнь кабинет соо оро харамсаараа, таажа мэзээр байна.

КАБИНЕТ СООХИ БАЙДАЛ ТУХАЙ

Кабинедынь багахан класс олбошье, һурагшадай хэзэл үнэргэхэдэ хэрэгтэй, уха столнууд, стулнууд бэтай. 1988 онһоо хойшо үнее хүрэтэр багшын сугулһан хэшээлэй үедэ һурагшадые һонирхуулха, программаар хараалагдаһан үзэмтемэнүүдээ һайнаар ойлгоһо, һурагшадай шадабарие эшэлүүлхэ, мүн мэдэсээ ргэдхэн дээшэлүүлхэ матеалнууд дүүрэн бии байна.

Жэшээнь, жэлэй дүрбэн тые тойрон байһан байгаан баялигай гоё һайханине, эй ба зэрлиг амитадые, ад арадай урданай ба мүэнэй гэр соохи байдалые, з хоолой зүйлнүүдые, амтануудые, элдэб янзын эмсүүдые, огородто ураг эдэ хоол зураглаһан эндүүд бии.

Ракетэ, самолёт, бусад шинжануудые, модон ба түр зэмсэгүүдые, тэргэ, арга, мориной зэмсэгүүдые, л бүлые харуулһан ба тэнэй хубсаһа ба зүүдхэлнүүе харуулһан шэрдэмэл зуүүд бии.

Класс бүхэнэй һуралсалда орюулгадаһан, хэшээлэй ледэ үзэһэн темээ һайнаар илгуулхын тула һурагшадта хубаажа үгэхэ юумэнэй рэтэй зурагууд, үгэнүүд, эдүүлэлнүүд конвертнүүд о хэжэ хадагалаатай.

Мүн хэшээлэй үедэ һурагшадта харуулха карточнууд, каталогууд, «Үнэн» зетэһөө, «Хараасгай» журналһаа ба бэшэ, бэшэ үзэгтэй ааһан бэшэмэл хөөрөөнүүд, урагууд, дуунууд, таабаринууд, онһон үгэнүүд хабтануud соо хэжэ табяатай.

Бэшээлэй үедэ магнитофон абижа, пластинка дээрэ бэгэдэнэн буряад дуунуудые, үлэгүүдые, хүхюу зугаа арһаһан хөөрэлдөөнүүдые урагшад шагнаха аргатай.

Бүхы эдэ суглуулһан үйлнүүд кабинет соо таигдаһан олон таһалгатай кафууд соо ба гэрэй ханаа үргэлжэлэн гараһан айрсагууд соо хэнхэй. Шкафуудынь ба хайрсагуудынь шэлдэмэл хадаа зосоонь байһан юумэнүүд эли тодоор харагдана. Библиотекын номууд, методическа номууд шэлдэмэл таһаг соо табяатай.

Ханын самбарнууд дээрэ зурагуудаар шэмэглэһэн ажабайдал ба соёл тухай гоёор бэшэһэн зүйлнүүд няалгатай. Поздүүдэй ба уран зохёолшодой фото-зурагууд ханада үлгөөтэй байна. Энэ кабинет соохи хэрэгсэлнүүд һурагшадые һонирхуулха, мэдэсыень дээшэлүүлхэ ба буряад хэлэ шудалалгада дуратай болгохо зорилготой байна. Бүхы кабинет соохи хэшээлдэ хэрэглэгдэхэ зүйлнүүдые тоолохо аргагүй ехэ дээрэһээнь гол түлэбынь дурсан бэшэбэбди.

ХЭШЭЭЛНҮҮДЫЕ ҮНГЭРГЭЛГЭ ТУХАЙ

Дарима Жигжитовна нэгэдэхи, хоёрдохи классуудта хэшээлнүүдые үнгэргэдэг байна. Четверть бүхэндэ һуралсалай түсэб, табихын хажуугаар, тематическа түсэб һуралсалай четверть бүхэндэ табина. Энэ түсэбынь хэшээлэй үедэ үзэхэ темэ бүхэндэ хараадуулажа, дэлгэрэнгыгээр табигдаһан дээрэһээ багшын дүүргэхэ ажалда ехэ туһатай байна.

Дарима Жигжитовна нэгэдэхи класста хэшээл үнгэргэхэдөө, эгээл түрүүн һурагшадай гэрэй даабарие шалгана. Һурагшад урда хэшээлнүүдтэ үзэһэнөө һайнаар мэдэхэ байна. «Айл бүлэ» гэһэн темые гарахын урда зураг һурагшадта харуулжа танилсуулаад, хөөрэлдөөнэй хэшээл ябуулдаг заншалтай юм.

Һурагшад багшын асуудалнуудта харюунуудые үгэнэ, хоёр гурбан үгэтэй мэдүүлэлнүүдые зохёоно. «Һууна, бодоно, байна, уншана, бэшэнэ, наадана» гэһэн үгэнүүдые, юумэнэй хэмжүүрэй, зүг шэгэй нэрэнүүдые, һайнаар мэдэхэ байна. Эдэ үгэнүүдые хэрэглэжэ, һурагшад һаадгүй мэдүүлэлнүүдые зохёоно.

Хэшээлэй үедэхи табан минутын амаралтын үедэ хэшээлнүүдтэ үзэһэн темын үгэнүүдые хэрэглэн, дуу дуулана, онһон үгэнүүдые хэлэлсэнэ. Бэеын шалаа гарга хүдэлмэри ябуулагдана. Гар нугархай болгохын түлөө самбар дээрэ багшын зураһан лининүүдые һурагшад хаража зурана. Һурагшад хэшээлдээ ехэ оролдосотойгоор, журам һайнтайгаар хандана гэжэ ажаглахаар.

Багшын асуудалда харюу үгэхэ ба мэдүүлэлнүүдые зохёхо олон дуратайшуул гараа үргэнэ. Дарима Жигжитовнагай түргэн ба һонирхолтойгоор хэшээлэ үнгэргэдэг дээрэһээнь һурагшадай ондоо тээшээ һамаарха сагшье олдохоор бэшэ байна. Һурагшадай нариналр абажа ябадаг дээрэһээнь тетрадьнуудынь сэбэрхэнүүд. Тетрадьнууд соонь дүүргэгдэһэн хүдэлмэриин һүүлээр табиһан багшын сэгнэлтэнүүд яһала олон байна.

Хэшээлдэ үзэһэн темээ Дарима Жигжитовна һурагшадта бүри ойлгосотой болотор дабтаад, зураг харуулажа һайнаар ойлгуулаад, гэрэй даабарие һурагшадта үгэнэ. Һуралсалай хэшээлынь түргэн ба һурагшадта ойлгосо ехэтэйгээр үнгэргэнэ. Дарима Жигжитовнагай заадаг хоёрдохи классай һурагшад түрэлхи буряад хэлые хэр һайнаар шудалдаг байһаниинь нэгэдэхи һуралсалай четвертиин дүнгөөр харагдаха.

Хоёрдохи класста 49 һурагшад һурана. Эдэнэй 10 һурагшад «5» гэһэн, 33 һурагшад «4» гэһэн, 6 һурагшад «3» сэгнэлтэнүүдээр нэгэдэхи һуралсалай четвертиие дүүргэһэн байна. Мүн тиихэдэ «Мүнөө үедэ хоёр хэлэнэй үгэнүүдэй хүгжэлтэ» тухай гэһэн темээр багша реферат бэшэнэ.

13-дахи разрядай, нэгэдэхи категориин багшын зэргэдэ хүртэһэн байжа, ажалайнь салин ехэ болоһон байна. Хоёрдохи багшань дээдэ һургуулитай, багшыг ба хүмүүжүүлэгшын 29 жилэй стажтай Жанаева Должима Жалсановна мүн болоно.

Нэгэдэхи, гурбадахи, табадахи ба зургаадахи классуудта буряад хэлэ ба бэшэг заахаа ажал ябуулна. Ажалладаг классуудтань һуралсалай хэшээлнүүд һайнаар үнгэрнэ. Хэшээлэй үедэ һурагшад оролдолго ехэтэй, журам һайтай байна. Хэшээлдэ хэрэгтэй зүйлнүүд, үзэхэ темэнүүдтээ тааралһан харалгын, дидактическа, һурагшадта хубаан үгэхэ материалнууд үргэнөөр хэрэглэгдэжэ, һурагшадай ойлгосые дээшэлүүлнэ.

Тиимэһээ хэшээлнүүдынь һайнаар ба үзэһэн темэнь һурагшадта ойлгосо ехэтэйгээр үнгэрнэ. Должима Жалсановна энэ һургуулида һаяхан хоёрдохи жэлээ хүдэлмэрилжэ байһан дээрэһээ кабинедынь түхеэрэлгэдэ хүсэд ехээр хабаадалсажа шадаагүй, нэгэдэхи һуралсалай четвертиин дүнгөөр һурагшадай шадабари багшын табиһан сэгнэлтэнүүдэй ёһоор нүгөө багшын һурагшадта нэгэдэхи һуралсалай четвертиин дүнгөөр табигдаһан сэгнэлтэнүүдһээ доогуур байһан дээрэһээ программна материалаа һурагшад һулаханаар ойлгоһон байна гэжэ һанахаар юм.

ХЭШЭЭЛЬЭЭ ГАДУУР ХЭГДЭҺЭН ХҮДЭЛМЭРИ

Жэл соо болодог нэрэтэй солотой һайндэрнүүдтэ зорюулжа бэлдэһэн дуунуудые, шүлэгүүдые, хатар наадануудые буряад хэлэн дээрэ һурагшадтаа ба түрэлхидтэ харуулдаг байна. Мүнөөшье ерэхээ байһан ёлкын нааданда бэлдэхэл хэжэ эхилэнхэй.

Буряад арад зоной заншалта байдал, ёһо заншал, гурим, һургаал тухай харуулһан юм. Басагые хадамда үгэлгэдэ, худа ураг бололгодо, бурханда хадаг табилгада, сагаан эдеэгээр угтан хүндэлүүлгэдэ, сэржэм үргэлгэдэ басагаяа хүргэлгэдэ, сэргэ буляалдалгада хабаадан, хурим хэлгые харуулһан республикада болоһон конкурсдо 5-дахи классай һурагшад хабаадалсажа, шагналда хүртэһэн байна.

Һурагшадай конкурсдо хабаадуулха хүдэлмэрие буряад хэлэнэй багша Должима Жалсановна ударидаһан юм. «Буряадай ажабайдалһаа» гэһэн зүжэг буряад классай һурагшад һургуулиингаа һурагшадта харуулһан байна.

Февраль һара соо Сагаалганай һайндэрые үнгэргэхэ зуураа буряад арад зоной хуушанай ёһо гурим заншал баталан, сагаан эдеэгээр угтан хүндэлэгдэ, бурханда үргэлгэ, төөлэй табилга, сэржэм үргэлгэ гэхэ мэтые һурагшад харуулба.

Буряад арад зоной урданай гурим ба заншалһаа абтаһан шүлэгүүдые, дуунуудые ба хатар наадануудые харуулһан юм. Энэ хамтаралда дээрэһээ ерэһэн комисси, Доржи Банзаровай нэрэмжэтэй багшын институдһаа ерэһэн методистнууд хабаадалсажа, үнгэргэгдэгшэ зүйлнүүдтэ «һайн» гэһэн сэгнэлтэ үгэжэ, хабаадалсагша һурагшад магтаалда хүртэһэн байна.

Багшын институдһаа ерэһэн методистнууд нэгэдэхи класста багшын һуралсалай хэшээлдэ һуужа багшада даабари үгэжэ, худэлмэрилдэг байна. Мүн тиихэдэ «Мүнөө үедэ хоёр хэлэнэй үгэнүүдэй хүгжэлтэ» тухай гэһэн темээр багша реферат бэшэнэ.

13-дахи разрядай, нэгэдэхи категориин багшын зэргэдэ хүртэһэн байжа, ажалайнь салин ехэ болоһон байна. Хоёрдохи багшань дээдэ һургуулитай, багшыг ба хүмүүжүүлэгшын 29 жилэй ойн һайндэртэ зорюулһан зүйлнүүдтэ бэлэдхэлнүүдые хэхэ хүдэлмэринүүдые хараалһан байна.

Буряад арад зоной заншалта ажал, ёһо заншал, гурим ба һургаал тухай Нарһатын нэгэдэхи дунда һургуулиин «Түрэлхи хэлэнэй хэшээлэи дүршэлһөө» гэһэн статьяе Б. Д. Батоев бэшэжэ, ноябрь һара соо «Буряад үнэн» газетын нюурта толилһон юм.

Энэ статья соо буряад хэлэ, бэшэгые заадаг багшанарта хизаар ороноо шэнжэлхэ тухай хэшээлнүүдтэнь ехэхэн туһаламжа хүргэхэ байна. Багшанар түрэлхидтэеэ холбоо ехэтэйгээр ажаллана, буряад хэлэнэй кабинедэй түхеэрэлгэндэ түрэлхид хабаадалсаһан, ханын самбар дээрэ гаргаха зүйлнүүдые гөёор бэшэжэ, зураржа үгэһэн байна. Буряад хэлэ, бэшэгэй хэшээлнүүдтэ һуужа, хүүгэдэйнгээ хэр һурадагые харадаг, һурагшадай һайндэрнүүдтэ бэлдэхэдэнь туһаласдаг.

Һуралсалай четвертиин дүнгөөр түрэлхидэй суглаануудые хэжэ һурагшадай һургаал хүмүүжүүлгэ тухай хөөрэлдөөнүүдые үнгэргэнэн байна. Урданай буряадан үмдэдэг хубсаһануудые оюулхаар һургуулиин директор мүнгэ үгэхөөр, түрэлхид хубсаһа оёлгодо туһалласахаар найдуулагдаһан байна.

ДУТАГДАЛНУУД ТУХАЙ ХЭЛЭБЭЛ...

Нэгэдэхеэр, һүүлэй үедэ дээдэн эмхи зургаануудта ажалладаг буряад хэлэнэй мэргэжэлтэд, һурагшадые буряад хэлэ бэшэгтэ һурагдаг багшанарай хүдэлмэриинь шалгажа, багшанарай ажалдань туһаламжа хүргэхэ ябадал һулаар дүүргэгдэнэ.

Жэл ерэхэ бүри буряад хэлэндэ һураха һурагшад олошоржо, олоор номуудые хэблэжэ, шэнээр ба олон тоотойгоор гаргадаггүй дээрэһээ программаар хараалагдаһан номууд ехээр дуталдана.

47-дохи һургуулиин хоёрдохи классуудай һурагшад гэртээ уншаха, буулгажа бэшэхэ түрэлхи хэлэнэй номууд үгы шахуу, ородоол 10 номтой байбашье, кабинет соо байлгажа, хэшээлэй үедэ һурагшадта үгэжэ уншуулна, мүн упражненинүүдые дүүргүүлнэ.

Эхин шатын һуралсалай һурагшаднай классһаа гадна уншаха зурагуудтай багаханшье һаа, горитойхон хөөрэлдөөнүүдэй номууд буряад хэлэн дээрэ хэблэгдэжэ, бүришье гарадаггүй дээрэһээны хүүгэдэй буряад хэлэ үзэхэ ба эрдэм мэдэсые дээшэлүүлхэ хэрэгтэнь һаад ушаруулна. Буряад хэлэнэй багшанарай хүдэлмэридэ туһаламжа хүргэдэнэгүй.

Хоёрдохеор, үнинэй хүдэлмэрилдэг буряад хэлэнэй багшануудай ажалдаа үндэр бүтээсэ ба ехэ амжалта, туйладаг дүй дүршэлһөөнь, һая хүдэлжэ байһан залуу багшанар хубаалдан, жэшээ ба һургаал абаха ябадал муугаар эмхидхэгдэнэ.

Гурбадахяар, хүүгэдые буряад хэлэндэ һураха, һурагшад олошоржо, олоор номуудые хэблэжэ, шэнээр ба олон тоотойгоор гаргадаггүй дээрэһээ программаар хараалагдаһан номууд ехээр дуталдана.

Дүрбэдэхеэр, зарим һургуулинуудта «Буряад үнэн» газетые ба «Хараасгай» журнал захижа, буряад хэлэнэй кабинедүүдтэ байлгахаар байна, багшанарай хүүгэдээ һургаха ба хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ мүртэй туһалалсанагүй.

Бүхы дээрээ 47-дохи һургуулида буряад хэлэ, бэшэгтэ һурагшадые һургаха ба хүмүүжүүлхэ хүдэлмэри яһала барагаар ябуулагдана.

Н. НАНЗАТОВ,
хүдөө бэшэгшэ.

Буряадай Уран зохёолшодой холбооной 60 жэлэй ойдо

ДУРАНАЙ ДУЛААХАН ҮГЭНҮҮД

«Хүн ахатай, дэгэл захатай» гэһэн оньһон үгэдэ хэлээшэдэл адли, манай үеэтэн аха заха нүхэдөө хүндэлжэ хүмүүжэһэн байха. Намдашье баһа аха нүхэд олон бии даа.

Тэдэнэй нэгэн — поэт Цырен-Дулма Дондоковна Дондокова болоно.

Би хаа-яахан ехэ эгэшэдээ ошодогби. Гэртэнь ороходо, шангахан абяатай, хурса шудэтэй, заахан шара хаб нохойгоо саадахи таһалгадаа хаагаад, яаралгүй кухнидань орожо, хөөрэлдөөгөө эхилдэгбди. Цырен-Дулма Дондоковна кухниингаа стол дээрэ обоо бухал саарһан, ном, гараараа бэшэһэн зохёолнууд соогоо «толгойгоороо орошоод лэ» һуудаг даа. Бэшэһэн зохёолнуудыень харахада, дуран, ажабайдал гухай шүлэгүүдынь олон.

— Би биншыхан үхибүүн ябахадаа, хүнэй бэшэһэн шүлэгүүдые сээжээр, тордиһогүйгөөр уншаха дуратай һэм. Хожом багша болоод ябахадаа, дэлхэйн болон ород классгуудай шүлэгүүдтэй һурагшадаа танилсуулдаг бэлэйб. Буряад уран зохёолшодоо мартадаггүй байгааб, Уран үгэдэ үхибүүдые дурлуулха гэжэ заатагүй оролдодог һэм. Тиигэжэ байтараа, шүлэгүүдые өөрөө зохёожо туршадаг болооб. Үгэ бүхэниинь тааралдуулхые оролдогшо һэм. Шүлэг гээшэмнай дутуу бусалһан шүлэн шэнги байха ёһогүй. Шүлэг гээшэ үгын дээжэ, мүшэн шэнги ялас гэмэ татабаритай зохёол юм. Хүнэй харгые, мүрые заан, сэдьхэлыень зоригжуулха эди шэдитэй байхал даа,— гэжэ поэт хөөрэгшэ.

Шанга юумэ буйлуулхын тула шадал хэрэгтэй. Ц-Д. Дондокова уран үгын эзэн — **поэт** гэһэн нэрэеэ дээрэ үргэжэ ябана. Бэшэшэ хүнэй тон ехэ үүргые мүнөө болотороо— 80 наһа гаратараа ёһотоор даажа, сэдьхэлэйнгээ оёорһоо шүлэгүүдэйнгээ мүрнүүдые зэдэлүүлнэ ха юм.

— Ухаан һонор, нюдэн хурса байгаа һаа, бэшэхэ юумэн үшөөшье олон даа, — гэжэ поэт энеэбхилэн һуудаг.

Цырен-Дулма Дондоковна хорёод номой автор мүн. Һүүлшынь «Жаргалай мүндэлөөн» гэжэ номынь 1987 ондо хэблэгдээ һэн. Теэд мүнөө үедэ уран зохёолшодоймнай уран үгөөрөө зонтой харилсахань хүндэхэн болоо. Юундэб гэхэдэ, бэшэһэн юумэеэ хэблүүлхэ гээшэ угаа хүндэ. Столойнгоо һуралга руу бэшээд һуудаха саг ерэнхэй. Тинхэдэ шэнэ зохёолнуудай шэнжэлэл хомордоно.

Тиигэбэ яабашье манай уран зохёолшодой аха заха Цырен-Дулма Дондоковна гуурһаяа амаруулангүй, зохёолоо бэшэжэл һуудаг. Уран зохёолшод Ц-Д. Хамаев, Г. Дашабылов тухай һайнаар һанан дурдан ябадаг. Юундэб гэхэдэ, тэдэнэр ехэ аятай зохид литературна шэнжэлэлнүүдые бэшэдэг байгаа бшуу. Ургажа ябаа залуушуулдашье ехэ туһатай байхаһаа гадна, өөһэдтэнь сэдьхэлэй ехэ тэжээл болодог байгаа хаш.

Бүри һаяхан Ц-Д. Дондокова «Газараа тэбэреэд унахаб» гэһэн туужа бэшэжэ дүүргэбэ. Тэрэнь уран зохёолшодой дунда үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө юм. Хүнэй ажабайдал, ами наһан, дуран—гол темэнь.

Энэ хүсыемни аба.
Эршэтэ үе сагни.

Далайдаш дуһал
болуужан,
Дайдадаш дура олгуужан,
Буудал бүхэндэш хүрэжэ,
Бууса һуурининиеш
заһалсуужан,
Харууһагүй бууса
һанги-һонги гээд,
Нюдэнэй дарамта байха.
Яб гэмэ буусанууд лэ
Яһалахан эзэдээ баталха.
Үе сагайнгаа урда
Өөрыгөө табижа шада,—

гэжэ поэднай бэшээ хамнай.

Ц-Д. Д. Дондоковагай зохёолнуудые иража харахада, эхэнэрэй хуби заяан тухай гөёор бэшээтэй. Эхэнэрэй хуби заяан, дуран хүнүүдтэ схэ жаргал асарха шэдитэй. Тэрэ жаргалаа туйлахын тула тэмсэл хэрэгтэй. Цырен-Дулма Дондоковнае жаргалаа олоһон эхэнэр гэжэ би тоолодогби. «Өөрөөшье» хара ухаагаараа, хара бэеэрээ, өөрөө өөрыгөө бүтээгээб гэжэ хэлэдэгыень һанагшаб.

Тиигэбэшье нүхэдэй туһаламжа аргагүй ехэ байдаг. Х. Намсараев, Б. Базарон, Д. Дашинимаев, А. Шадаев болон бусад ахамад зон залуу нүхэртөө зохёохы замдань нүлөө үзүүлһэн байха. Зохёохы ажал ябуулгадань дэлхэйн уран зохёолшодой бүтээлнүүд өөрынь нүлөө заабол үзүүлээ.

Хүнэй мэдэрэл, бодол тааха хүн һаһал багаһаа хойшо хүмүүжэдэг.

— Бидэ эжынгээ нюдэ хараад байгша һэмди. Хатуу харасатай байгаа һаань, бэеэ абаад байхаш, хүхюун һаань, шуурган, энеэдэн замхахагүй. Бага наһанһаа хойшо «нюдэ табижа» һураа һэм, — гэжэ Цырен-Дулма эгэшэ эльгэ хатадаг.

Теэд дуран гээшые гансал «дуратайб» гэһэн үгөөр ойлгуулха бэшэ, халуухан гараараа, дулаахан нюдөөрөө урдандаа буряадуудная ойлгуулдаг байгаа бэшэ гү? Тиимэһээ буряад гэр бүлэ задардаггүй, дуранай дулаахан үгэнүүд үсөөхэншье һаа, эди шэдитэй байгаал даа.

Цырен-Дулма Дондоковна мүнөө болотор ажабайдалай түргэн урасхалда диилдэнгүй, аятай зохидоор ута наһаяа эдлэжэ һууна даа.

«Энэ хүл хүлгөөтэ үе сагые ерэхэл сагаараа ерээ» гэдэг. Хуушан гэр задалхада, иимэрхүү байдал ушардаг. Тиимэһээ хамтын хүсөөр шэнээр табиһан гэр дээрэ хаш.

«Ажабайдалаа булта һэргээн, хам оролсожо, архи тамхинда дарагдангүй ябахые уряалха байнаб»— гэжэ эгэшэ поэт хөөрэжэ һуудаг даа.

— Уран үгэдэ дуратай залуушуулые гэртээ урижа, литературна салон нээгээ һаа гэжэ һанагшаб. Жэшээнь, элүүрые хамгаалгын министрэй дүү басагад эжынгээ бэшэһэн шүлэгүүдые намда асаржа уншуулаад, сэгнэлтэ абаха һанаатай ерэхэдэнь, би баярлаа һэм. Ажаглалтануудаа дүүрэн хэлэжэ үгөөб даа,— гэжэ урма баяртайгаар хөөрэн байгаа һэн.

Сэдьхэлэй дулаахан үгэнүүдээр бэе бэээ дулаасуулжа ябахада, жаргал бэшэ гү?

Аха заха уран зохёолшо Цырен-Дулма Дондоковна Дондоковагаа Уран зохёолшодой холбооной тогтоогдоһоор 60 жэлэй ойн үнгэрһэн баяраар үнэн зүрхэнһөө амаршалаад, зонойнгоо дунда удаан жаргал, ута наһа эдлэжэ ябахань болтогой гэжэ хүсэнэб.

Л. ДОРЖИЕВА.

ОМОГОРХОМООР ШАБИНАРТНАЙ ОЛОШОРОГ ЛЭ!

Республикын нэгэдэхи лицей-интернадай дэргэдэхи уран бэлигтэнэй 8-дахи һургуулиин ажабайдал тухай үе-үе болоод лэ мэдээсэгдэжэ байдаг. Энэ һургуулиин «арадай» гэжэ нэрэтэй болоһон хүүгэдэй «Наран» ансамбль хотодо үнгэргэгдэдэг соёлой элдэб хэмжээ ябуулгануудта эдэбхитэйгээр хабаададаг юм.

Тус ансамблиин олондо мэдэжэ болоһониньь, энэ һургуулиин шабинарай амжалтануud гол түлэб эндэ хүдэлдэг багшанарһаа дулдыдана гээ һаа, алдуу болохогүй. Шэлэһэн мэргэжэлдээ дуратай, ажалдаа шунал абьяастайгаар хандадаг, хоорондоо ехэ эбтэй багшанар эндэ хүдэлдэг юм. Тэдэнэй нэгэн Цыремжит Батоевна Бальжинимаева, Хэр залуушье һаа, ажалдаа нарин, оролдосотой, өөрынгөө мэдэсэ шадабари дээшэлүүлхэеэ эрмэлэздэг гэжэ хэшээлээ үнгэргэхэдэнь байлсахадаа тэмдэглэхээр һэн. Уран бэлигтэнэй наймадахи һургуулиин директор Л. Г. Пархаева энэ багша тухайгаа һайн үгэнүүдые дэмы хэлээгүй ёһотой.

Цыремжидэй ажалай намтар 1987 ондо эхилээ. Энэ жэлдэ хүгжэмэй училищиин буряад арадай инструментнүүдэй отделени амжалтатай дүүргэгдэ, олоһон мэргэжэлээрээ Мухар-Шэбэрэй аймагай Хүсөотын хүгжэмэй һургуулида нэгэ жэл хүдэлөөд, һүүлдэнь уран бэлигтэнэй 8-дахи һургуулида ятаг дээрэ наадахые заажа эхилһэн юм. Энэ һургуули хэдэн отделенитэй, тэрэ тоодо Цыремжидэй хүтэлбэрилдэг буряад арадай инструментнүүдэй отделени эндэ ороно. Үхибүүд иочин, чанза, хуур, ятаг, мүн лимбэ дээрэ наадажа һураха аргатай юм.

Лимбэ гү, али хуур дээрэ наадажа гаргаһан уяруулма аялгануудые соносон шагнахада, досоо ямар гөёб болодог гээшэб? Эдэ инструментнүүд дээрэ үхибүүдэй наадахадань, бүришье сэдьхэл ханамаар, омогорхомоор байдаг. Мүнөө үеын үхибүүдые арадай инструментнүүдээр һонирхуулжа шадаха гээшэ тиимэ бэлэн хэрэг бэшэ. Гэбэшье наадажа һураха дуратайшуул эндэ олон. Цыремжидэй хүтэлбэри доро хамта 14 үхибүүд ятаг дээрэ наадана. Ятаг дээрэ наадагшадай ансамбль эмхидхэгдэһээр хэдэн жэл үнгэрбэ. Залуу багшын шаби, нёдондо энэ һургуули түгэсэһэн Оюна Ухинова шадабарияа үшөөл дээшэлүүлхэ эрмэлзэлтэй хүгжэмэй училищида ороод һуража байна. Цыремжидэй үшөө нэгэ омогорхол— Намсалма Хабтагаева арадай инструментнүүдэй нёдондо жэл үнгэрһэн республиканска конкурсын лауреат болоо бэлэй. Шабинарайнь эдэ амжалтануud—багшын ажалай үрэ дүн мүн.

Бэрхэшээлнүүд гэжэ хаанашье байха. Ятаг дээрэ наадагшадай багшын ажалдань тэдэ дайралдаал ааб даа. Эндэ бэлэн нотонууд гэжэ байдаггүй. Тиимэһээ манай хүгжэм зохёогшодто буряад арадай урданай заншалта инструментнүүд дээрэ наадахада, гүйсэдхэхэдэ тааруу зохид хүгжэм зохёолгодо анхаралаа хандуулыт гэхэ дуран хүрэнэ.

Теэд үшөө нэгэ бэрхэшээл гэхэдэ, байһан нотонуудаараа гоё аялга гаргаха гэхэдэ, инструментнүүд муу, хуушаржа захалаа.

Зангааршье урин налгай, зохидхон залуу багшын саашанхи ажабайдалдань һайн һайханине, ажалдань үшөө олон амжалтануud, омогорхомоор олон шабинарые хүмүүжүүлэн һургахыень хүсэе.

Т. БАДМАДОРЖИЕВА.

ФЕЛЬД ЕГЕРЭЙ АЛБАН РОССИДА

Фельд'егерскэ хэлхеэ холбоон хэдэн зуугаад жэлнүүдэй түүхэтэй юм. Эртэ урда сагай гүрэнүүдтэ императорнууд болон фараоннуудай этигэл найдабарида хүртэһэн хүнүүд, курьернүүд түргэн зуурын ба гүрэнэй удха шанартай мэдээнүүдые хэрэгтэй газартань түргэн хүргөөд байдаг һэн.

Россин гүрэндэшье эртэ урда сагһаа хойшо нимэ хэлхеэ холбоон байһан юм. Агууехэ тайжануудай сэрэгэй дружинануудһаа мэдээ тараагшад энэ бэлэн бэшэ хүдэлмэри ябуулдаг байһан, харин һүүлээрнь хаашуулай болон императорнуудай дэргэдэ тусхай сэрэгэй курьернүүд энэ холбоо бэелүүлдэг болоо юм.

1796 оной һүүл багаар сэрэгэй курьернүүдэй албан гуримшуулагдаа һэн. Император 1-дэхи Павелай Захиралтаар хэлхеэ холбооной албаниие бэелүүлхэ ба императорнуудай тусхай даабаринуудые дүүргэхэ фельд'егернүүдэй зэбсэгжэмэл тусхай корпус бүридхэгдэһэн байна.

75 жэлэй саада тээ, 1918 оной май һарада дээрэ дурсагдаһан корпусой бааза дээрэ фельд'егерскэ хэлхеэ холбооной шэнэ эмхи— сэрэгэй захиргаанай бүридэлдэ гадаадын хэлхеэ холбооной албан байгуулагдаһан юм. 1921 ондо РККА-гай фельд'егерэй корпус энэ албаниие ябуулдаг болобо. Гэхэтэй хамта тэрэл 1921 ондо ВЧК-гай системэдэ фельд'егерскэ албан байгуулагдажа, богонихон сагай, хоёр жэлэй түршада гүрэн түрын фельд'егерскэ албан болоһон юм.

Хэлхеэ холбооной һайн эмхитэй, найдамтай энэ албанда гүрэнэй партийна, профсоюзай болон кооперативна эмхинүүдэй корреспонденциинүүд даалгагдадаг байһан. Гадна мүнгэн зөөри болон гүрэнэй баялигуудые ороной эгээл холын булан тохойто нютагуудта хүргэдэг байгаа юм. Тэдэ холын жэлнүүдтэ фельд'егерскэ албатан тон орёо, хүшэр эрхэ байдалда хүдэлжэ байгаа. Тэдэнэртэ найдагдаһан үнэтэ баялигые гартаа буу барижа аршалан хамгаалдаг байһан, бандидууд болон дээрмэшэдэй гарһаа олониинь наһа бараһан байха.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай жэлнүүдтэ фельд'егерэй албан Улаан Армиие хүргадаг байгаа юм. Фельд'хэлхеэ холбооной Летной подразделениин офицернүүд болон сержантнуудай албан илангаяа орёо, аюултай байһан.

Һүүлэй жэлнүүдтэ, фельд'егерэй албанда граждан авиаци хэрэглэдэг болохоһоо хойшо хэдэн арбаад дахин түргэнөөр хэлхеэ холбоон бэелүүлэгдэдэг болоһон гээшэ.

1961 ондо фельд'егерэй хэлхеэ холбоон СССР-эй Хэлхеэ холбооной министерствын дэргэдэхи фельд'егерскэ хэлхеэ холбоон боложо хубилгагдаһан, харин 1991 ондо тэрэнэй үндэһэн дээрэ Россин Федерациин гүрэнэй фельд'егерэй албан байгуулагдаа һэн. 1992 ондо тэрэ Россин Федерациин фельд'егерэй хэлхеэ холбооной фельд'егерэй гүрэнэй албан болон хубилгагдаа бэлэй.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: Украиныи Киевтэхи Верховно Советэй байшанһаа фельдхэлхеэ холбооной офицер даабари дүүргэхээр гаража ошобо; Ород-япон дайнай үедэ фельд'егерэй хэлхеэ холбооной панедые дамжуулга (Москвадахи фельд'егерэй хэлхеэ холбооной түүхын музейнээ абтаһан зурагууд).

ИТАР—ТАСС-ай фото.

Хэниинь хэн гээшэб?

НАТО-гай шэнэ генеральна секретарь

Хойто Атлантическа бүлэглэлэй советэй Нью-Йорк-до болоһон заседани дээрэ гадаадын хэрэгүүдэй министрнүүдэй хабаадалгатайгаар Бельгиин гадаадын политическэ захиргаанние хүтэлбэрилдэг В. Клаасын кандидатура НАТО-гай Генеральна секретариин тушаалда олоной дуугаар баталагдан абтаба. Тэрэ ноябрь һарада 56 наһатай болоо. Фашизмын дарлалтаһаа Бельгиин сүлөөлэгдэһэн 1972 онһоо хойшо В. Клаас эгээл залуу министр боложо. Национальна һуралсалай министерствые даажа эхилһэн намтартай. Һүүлдэнь тэрэ хэдэн министерствэнүүдые хүтэлбэрилөө, 1992 ондо гадаадын хэрэгүүдэй министрэй тушаал эзэлһэн байна.

Бельгиин олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй һанамжаар, тэрэ ажалайнгаа талаар яһала түбшэн даруу зантай хүн юм. Социал-демократ ябаха үедөө В. Клаас У. Пальмегай тала барилсажа, тэрэнэй һанал бодолые ходо хубаалдадаг һэн. Дүршэлтэй политик, НАТО-гай шэнэ Генеральна секретарь эрхим һайн хүгжэмшэн гэжэ сууда гаранхай. Бельгиин оркестрнүүдые тэрэ оло дахин дирижировалһэн байна.

НАТО-гай шэнэ Генеральна секретарь Боснийн хэмороо зүришэлдөөе гуримшуулха талаар хэдэн шиидхэгдээгүй асуудалтай түрүүшын үдэрһөө ушараа гэжэ мэргэжэлтэд тоолоно. Зүүн Европын оронуудай гэшүүдээр ородог болоһон ушарһаа НАТО-е үргэдхэлгын арга боломжые шиидхэхэ орёо энэ асуудалда һаад ушаруулһан хэдэн бэрхэшээлнүүдые дары шиидхэхые оролдоно, оролдохо уялгатайшье.

Нью-Йоркдо ООН-ой Генеральна Ассамблейн сесси дээрэ һаяхан томилогдоһон В. Клаас үгэ хэлэхэдээ, элидхэлэйнгээ ехэнхи хубиие эб найрамдал тогтоохо асуудалда зорюулжа, олоной анхарал татаба. Урдань байһан тэнсүүритэй хоёр ондоо байдал саашадаа нигэжэ байхала болёо гэжэ элидхэл соо хэлэгдээ. Энээндэ ондоо зүндөө болодог һэлг

АГУУ ИЛАЛТЫН 50 ЖЭЛЭЙ ОЙДО

ТЭРЭ САГ ТУХАЙ ДОМОГ

Сэрэгэй һургуули дүүргээд, армида алба хэжэ боргожоһон офицер зэргэтэй болонхой Цыретор Базарон дайнда ороһон хүн байха. Литва-Германиин хилэ дээрэ 1941 оной июнин 22-ой үдэр даналдажа эхилһэн юм. Тиигэхэ зуураа хатуушье, унжагайшье нюдэлдөөн болохоиь гэжэ сэрэгэй хүн хадаа ойлгожошье байгаа һаа, аяар дүрбэн жэл шахуу дайнай замаар туйлажа гарахаб гэжэ залуу офицер тухайлаашьегүй байжа болоо. Энэ дабаае гаталхыеньшье гаталһан аад, эдэ жэлнүүдынь наһыень яһалахан хороохон байгаа даа. Сагһаа урид наһа барахан энэ хүнэй орхиһон дурдалгануудһаа зарим хэһэгыень уншагшадтаа дурадхаха гээ һэмди.

ТАБИН ГУРБАН ЖЭЛЭЙ СААДА ТЭЭ

Батарейн командир артиллериин дивизионой штабай начальник (Баруун-Хойто фронт) тушаалтай Ц. Базарон сэрэгшэдтээ суг июнин 22-то Литвагай дэбисхэр дээгүүр дайналдажа ябаад, гэдэргээ сухаряа: Шауляй, Паневежис, Резекне гэдэг городуул шадар болоһон хатуу байлдаануудта хяа сохилдожо, сохюулжашье ябаад, гэдэргээ сухарижа эүдэрөө бэлэй.

Остров, Опочка гэдэг городууд тээшэ шэглээд туршаһан ха. Гэдэргээ сухариһаар август һарада Великие Луки городые алдахагүйн түлөө һайса сохилдоошье һаань, тэрэ хотые бүхөөр бариха шадалгүй байһан туладань тэрэнь олон удаа, хоёрой хоорондын буляалдаанай болонхой — нэгэ дайсанай гарта, нүгөө үдэрынь һөөргөө абтажа байһан юм. Энэ ехэ гээлтэдэ ороходонь, шэнэ хүнүүдые, эвбсэг, техникэ нэмэжэ бүридүүлхын тулада частинень ара тээшэнь гаргаа һэн ха.

Энэ үедэ 5-дахи агаарай-десантын корпусой 10-дахи бригадын артиллериин дивизионой штабай начальник тушаалтай (ахалагша лейтенант зэргэтэй) дайналдажа ябаа. Сентябриин тэн багаар энэ корпусынь Тейково-Иваново гэдэг хото шадар гаргаглажа, ставкын мэдэлдэ оруулагдаа һэн.

«Шархатаһан, төөрөөгөөн, үлэһэн хүнүүдээ бэдэржэ, частьдаа бусаяха даабаритай сентябриин эсэстэ агаарай-десантын сэрэгшэдэй штабта — Москва эльгээгдээ һэм», — гэжэ Ц. Базарон дурдаһан байна.

Москвадахи госпитальнуудаар сэрэгшэдээ бэдэржэ ябатарнь, яаралтайгаар частьяа бусаха гэһэн телеграмма абаба ха. Октябриин 2-то Тейково город ерэхэдэнь, частьнь аэродром дээрэ агаарта дэгдэхээр бэлэн болонхой байба.

«Сэрэгшэдые һуулгажа ниидэхээр болгожо, яаралтайгаар тааруулагдаһан хүндэ бомбардировщигууд бэлэн болонхой, октябриин 3-да бидэнние агаарта дэгдээбэ. Обед тээшэ шэглэнэ хэбэртэйбди. Хүнүүдые түргөөр суглуулаад лэ, мүртэйөөр тэдэнээ һуургажашье үрдеэгүй байхаһаа гадна заримашуултайнь хүсэд танилсахашье забда болоогүй.

Мценск город шадар буугаад, нэгэдэхи гвардиин тусхайта корпусой мэдэлдэ ороббди. Тус корпусой командираар генерал-майор Д. Д. Лелюшенко ябаа, агаарай десантын 5-дахи манай корпусой командираар генерал-майор С. Гурьев ябаа һэн. Генерал-лейтенант, Советскэ Союзай Геройн зэргэтэй болоод ябаһанаа энэ хүн һуулгэнь Зүүн Пруссида унаа һэн.

Буумсаараа дайсанай танкнуудтай туласалдажа ороббди. Полковник Катуковой бригадын танкашадтай эндэ түрүүшнхээ уулзаа болоо. Ушпа гэдэг горхон шадар ябаад хоногто оборонодо байгаабди. Удаань түмэр харгыгаар Серпухов, саншаа Малоярославец ошоббди. 43-дахи армиин сэрэгшэд Малоярославецай шэглэлые халхалжа, туласалдажа байгаа.

Нара гэдэг голые зуб-шаад, дайналдаанай газар болонхой. Дайсанай добтолго үргэлжэлһөөр. Хуяг зэбсэгтэ сэрэгнынь Калуга — Москва (Варшавын) гэдэг дардам харгыгаар добтолгоёо улам шайгадхажа, нинслэл хото тээшэ дугташаха гэһэнэнь олигүй. Нинслэл хүрэтэр оройдоол 90-ээд модоной зай үлэнхэй.

Фашис сэрэгшэд түрихэ хүсэеэ улам шангадхажа оронхой, нилээд аюултай байдал тохёолдонхой байба.

Иимэ эгээл бэрхэшээлтэй сагай ерэхэдэ, бүхы оромнай сэрэгэй хүсэ нэмээхэ хэмжээнүүдые абаһан юм. Ороной зүүн зүгһөө, онсолходо, Забайкалиһаа сэрэгшэд ерэжэ эхилээ бэлэй. Сүүгэлэй дасан шадар бүридхэгдэһэн дивизиин сэрэгшэдтэй (эдэнэр хуу Шэтын областьһоо гарбалтад ябаа) уулзажа эльгэлээ бэлэйб. Мүн Номгон далайн морягуудшье ерээ һэн даа.

Иигэжэ хүсэеэ зангидаһанай ашаар нислэл хотын богоһо дорооһоо фашис булимтарагшад гэдэргээ сохюулаа бэлэй. Декабриин эхээр манай бригада ехэ добтолгодо бэлдэжэ оробо. Тиихэдээ хоёр тээшээ таһараад — нэгэмнай сэхэ добтолхо, нүгөөдүүлнай нарашюдаар дайсанай ара талада хаягдажа туласалдаха — иимэ даабари бууһан байгаа.

Ара талада буугшадай дунда Аргали нютагайм танил капитан Будажаб Очиров оролсонхой ябаба. Хори гаран, гушаад онуудаар Хойто-Агын һургуулида суг һуураһан зон бэлэйбди. Агаарай-десантын 10-дахи бригадын штабай строевой таһагайнь ноён хүн ябаа.

Нүхэнүүд соошье хэбтэхэ зуураа, штабай землянкануд соогууршье нүхэртээ ходо уулзадаг, хөөрэлдэдэг, дайнай һүүлээр нютагаа бусажа, байдалаа зохёохо тухай һанамжалхабди. Түрэлхид, танилнуудаа дурдахабди даа. Иигэжэ сэдьхэлээ тэжээдэг бэлэйлди. Фронтдо нютагай хүнтэй уулзаха гээшэ ехэ аза талаан байһан юм.

Будажаб нүхэрни зэргэ тушаалааараашье, наһаараашье аха хүн һэн. Энэ нүхэрни Малоярославец шадар десантаар хаягдаад, добтолжо ябаһан сэрэгшэдтэй ниилээ һэн. Иигэжэ Москва шадарай бүрзан саһата үбэлэй хатуу дайн байлдаануудай үедэ нютагай хоёр сэрэгшэд дайралдаһандаа баярлаа бэлэйбди (тиихэдэ, капитан зэргэтэй ябаһан, дайнай дүүрэхэ багаар подполковник болонхой ябаһан Будажаб Очировай хуби заяан мэдэгдэдэггүй—Д. Ж.).

Декабриин 4-дэ ехэ добтолгото байлдаануудта бэлэдхэлэй үедэ минын тэнэрэлгээ шархатажа. Владимир город аргаламжада эльгээгдээ бэлэйб. 1942 оной январь һарада частьяа бусахадамни, добтолгото тулалдаан үргэлжэлһөөр зандаа байгаа һэн.

ХЭЗЭЭДЭШЬЕ МАРТАГДАШАГҮЙ ЖАГСААЛ

Офицер Цыретор Базарон ниислэлэй Улаан талмайда үнгэргэгдэдэг сэрэгэй жагсаалнуудта хэдэн удаа хабааданаһан, 1941 оной майн нэгэнэй нимэ жагсаалдашье ябалсаһан байгаа. 1941 оной ноябриин 7-до эмхидхэгдэһэн сэрэгэй жагсаал хэзээдэшье мартагдахагүйгөөр ухаандань орожо үлөө юм һаабза. Тэрэ хатуу сагта жагсаал тухай дайлладажа ябаһан сэрэгшэдшье, бүхы зонщье балай ойндоо оруулаашьегүй байгаа һэн гү?

«Агаарай десантын манай бригада 43-дахи армиин частьнуудтай хамта Малоярославец шадарай участогые, Нара гэдэг голой зүүн өөеые хамгаалжа дайлладаг байгаа. Артиллериин тусхайта дивизионой штабые даадар тушаалтай ябааб.

Ноябриин 5-да бригадын штабта дуудаба: «Тэндэһээ агаарай десантын 2-дохи корпусой штабта эльгээбэ», — гэжэ ветеран дурдана.

«Дивизионойнгоо сэрэгшэдһээ шэлээд, артиллериин нэгэ батарэй һүннин турша соо бүридхөөд, машинаяа (ГАЗ-АА тухэлэй машина тэрэ үедэ байгаа) бэлдэнхэй 5 сагта Подольск город ошожо, артиллериин училищиин байрада тогтохот, тэндээ шэнэ зарлиг хүлеэхэт», — гэжэ корпусой командир генерал С. С. Гурьев захирба.

Үүрэй сайха үеэр Подольск ерэхэдэмнай, маанадые хүлеэжэ байһан офицер бидэнэрэй ябаха зам заа-һан карта, захиралта барюулба. Ноябриин 6-най үглөөнэй 8 сагта Москва шадар ошоод байха захиралтатай болобобди.

Газаа хүйтэн, солдадуул үбэлэй хубсаһатайнууд. Москвада өөһэдынгөө корпусой сэрэгшэдтэй нэгэдэбэбди. Бидэнние хайшань ябуулхань гээшэб гэжэ хэншье мэдэнэгүй. Шэб шэнэ малгай, бээлэй, нюргандаа үргэлдэг мэшээгүудые үгэбэ. Дайсанай ара тээнь хаюулхаяа байнабди гэжэл лаб шиндэнхэйнүүдбди. Саг хатуу, ямаршье захиралта дүүргэхээр бэлэмди. Жагсаал тухай бодол хэнэй толгойдо ороохо бэлэй даа? Нимэ сагта...

Үглөөнэй 6 сагта штабай машинада дуудаба. Ошоходомни, радио-дамжуулга болоожо байба. Шагнанабди. Ойлгоходомнай, Октябриин революциин ойдо зорюулагдаһан суглаан дээрэ нүхэр Сталинай элидхэл дамжуулжа байба. Зүгөөр хаанаһаа энэ дамжуулга хэгдэнэб гэжэ мэдэхын аргагүй.

Улаан талмай дээрэ үнгэргэгдэхэ сэрэгэй жагсаалда хабаадаха найдабарида хүртэһөөб эндэ ойлгобобди. Нинслэл хотын богоһодо дайсадай сэрэгэй добтолго улам шангадхажа байһан үе, Москва сэрэгэй город болонхой — иимэ шанга сагта жагсаал тухай болохоньшье хэсүү бэлэй. Бүхы юумэеэ шалганабди, мэгдэнэ, тэбдэнэбди. Толгой соо һонин бололнуud түрэнэ: баярайшье, аюулайшье...

Ноябриин 7-ной үглөөгүүр бүрхэг, бүүдэгэр, саһан оронхой, набтагар хүндэ үүлэнүүд түглынэ. 10 сагта маршал С. М. Будённый морёор гараба. И. В. Сталинай хэлэһэн үгэ шагнабабди. Улаан талмай дээгүүр хэдыхэн минута соо ябажа гарабабди. Тиигээшье һаа, энэ ехэл удхатай, эсэгэ оронойнгоо үмэнэдэхи харюусалга улам бүхэжүүлһөн, иланта туйлаха хэрэг батадхаһан жагсаал болоо һэн ха гэжэ этигэжэ гараа бэлэйбди.

УНААМНАЙ САНАНУУД

1942 оной январь һарада госпитальһоо бусаһан байгааб. Дайсанай 16-дахи армиин ара тээ Демьянскын район шадар агаарай-десантын манай бригадые хаяба. Фашис армиин ара тээхи байдалые һандаргаха, хэлхеэ холбооень, харгы замыень гэмтээхэ гэхэ мэтын һүйдхэлэй хэрэгүүдые үйлэдэжэ дүүргээд, февралиин эсэс багаар дайсанай оборэные сүмэлжэ гарахадаа, Стара-Руссо-Бологая гэдэг түмэр харгын Лычково станцы шадар Калининска фронтын частьнуудтай нэгэдэхэ даабаритай байгаабди.

Тэрэ үбэл хэмгүй ехээр саһан ороһон, зарим газартаа метр шахуу саһа хүнгэрэг тогтонхой байдаг һэн. Бултa санаар лэ һолжорнобди. Санаяа эбдээ һаа гү, али гээгээ һаа, шархяяа хатааха жэшээтэй һэмди. Десантын сэрэгшэд гээшэ бүхы эдеэ хоол болоод зэр зэбсэгээ, хамагаа нюргандаа үргэлжэ ябадаг һэмнай даа. Хамаг ашааешни шэрэһэн унаан гэжэ ара тээшни дахажа ябадагүй юм.

Долоон, арбан хоногой туршада иимэ ябуулганудые үнгэргэхэ хараатай башамди. Теэд үйлэ хэрэгнай манай һанагшаар болоогүй. Хахад һара үнгэрбэ, теэд ара таладаа туйлаһаарбди. Шалтагааниинь гэхэдэ, немецүүд манай мүртэ ороод, санашадфиннүүдээр хоннооомнай намнуулба. Тэдэмнай санаар ябахадаа, тусгаар бэрхэ зон бшуу. Нилээд бэрхэшээлтэй байдалда ороббди. 10—12 хоногой һүүлээр эдеэ хоолой зүйлнүүд, һомонууднайшьэ дуу-һаа шахуу: эдыеды сухааринууд, нэгэ-нэгэ хабтагар шоколад — иимэ хоолтой үлэбэбди. Байдалнай гайтай болобо.

Февралиин 18—19-дэ дайсанай ара тээһээ сүмэржэ, өөнэдынхидтээ нинлэхэ захиралта абабабди. Теэд хяа буудалдаха, сохилдохо буу зэбсэгнай яяр түлюур болонхой. Хүнүүдые, буу зэбсэгэ, эдеэ хоолой зүйлнүүдые нэмэжэ абангүй, тэндээньье үлэхэ аргагүйбди.

Шархатаһан, хүлдэһэн, гэмтэһэн хүнүүднай олон. Тэдэнээ хаана орхихобши, волокушануud дээрэ хэбтүүлээд шэрэнэбди. Ара тээшэнь гаргахын аргагүй. Һүниндөө бүришье ехээр тулихаабди—харанхы саггал шадаал һаа холо ябадаг, һүйдхэлэй аюулгай бүхы ябуулгануудаа үйлэдэхэш.

Иигэжэ ябатаринни, тон адли сагаан халадуудтай финнүүд, гэнтэ дундашни оролсошоһон командирнуud, политбүргуудые хутагаар аладаг, автомадуудаар буудажа, шууяа татадаг, бидэнние мэгдэхээдэг һэн.

Десантнигууд ябууд дундаа амардаг, саг зуура тогтохо үедөө унташадаг ааб даа. Ябадалдаа һажаха ушар али олон болодог һэн. Командирнуud бүришье һэрэг ябаха ёһотой. Сэрэгшэдээ ходо хаража ябаагүйдэ аргагүй. Санануудаараа һубаряад һолжоржол ябаһан аад, хурхирха абяанай гарахада, ошоходошни, санынгаа хоёр модондо тулгаад унтажа байха. Үргэнэгүй ябахаһаа бэрхэшээлтэй юумэн үгы ёһотой гэжэ хэлэлтэшьегүй бэзэ. Ара талада хаягдаһанһаа хойшо унтангүй ябана ха юмбибди.

Сүмэржэ орохо газарта — түмэр харгыда дүтэлбэбди. Дайсанай харуулай заһараар нэбтэржэ орохо аргагүй болоходоо (олиг оромгүйгоор буудуулхадаа), 200 гаад метр тухай хажуу тээшээ хуһан ой соо хэбтэнэбди. Энэмнай 1942 оной февралиин 22-ой үдэр һэн.

Һүниндөө сүмэржэ орохо түсэбөө зохёобобди: түрүүн сүмэрхэ бүлэг, тэдэнние халхалжа буудалдаха сэрэгшэд, шархатагшадаа гаргаха бүлэг гэхэ мэтэнүүдые һайса хараалбабди.

Эндэ нилээдгүй буудалдажа, олон хүнүүдээ алдажа, һөөргөө нэбтэрээ бэлэйбди. Бригадын командир Советскэ Союзай Герой Василенко, бригадын комиссар Ратнер, аргдивизионой командир капитан Котеловский болоод бусад шархатаа һэн. Бригадын парашюдтай гурбан батальон гэдэргэ сухаряад, ондоо тээгүүр һөөргөө сүмэржэ ороһон байгаа һэн.

15—20 модоной газарта халуун сайтай эдеэн бидэнние угтаба. Дулаасахын тулада тон түрүүн түүдэбшэ табибабди. Уданшьегүй дайсанай самолёдууд тэрэниеемнай унтаргааба. Тиигэхэдэнь нүхэ малтаад, бэе бэедээ таһа хашалдаад хэбтэжэ, бага зэргэ дулаасаабди, амараабди. Иигэжэ солоохой ороходоо, Совет Армиин һаиндэрээр бэе баеэ амаршалбабди. Иигэжэл 1942 оной февралиин 23-най үдэрые тэмдэглэлэйбди — амиды үлэгшэд.

* * *

Офицер Цыретор Базароной дайнай түрүүшын жэлнүүдтэ тохёолдоһон нилээд бэрхэшээлтэй ушаралта ябадалнуудһаа зарим дурдалганудыень харуулбабди. Пензэ хотодо артиллериин училищи дүүргэһэн, энэ зэбсэгээ тон һайнаар мэдэдэг, эрхим командирнуудай нэгэн ябаһан юм гээд, дайнай ветеран Ц. Дугаров дурдаһан байдаг.

Эрилтэ ехэтэй аад, сэрэгшэдээ гамнадаг, хайрладаг, хүнүүдээ дэмы талаар аюулта газар худар эльгээдэггүй, һайн сэдьхэлтэй хүн байһан туладаа сэрэгшэдэй дунда хүндэтэй ябаһан гэнэ. Дайнда ябаһан хүнэй зам үдэр бүри хубилдаг хуулитай. Баруун-Хойто, Хойто-Кавказай, Баруун, 1-дэхи Украиный — эдэ дүрбэн фронтнуудта дайналдахадаа, ямар ушаралнуудтай дайралдаагүй гэхэбибди?

Кутузовай, Богдан Хмельницкиин, Александр Невскиин орденуудтай 428-дахи гвардиин Прагын нэрэмжэтэ полкын командирай орлогшо тушаалтай, майор зэргэтэй Цыретор Базарон дайгаа Прагада дүүргэһэн юм. Олон шагналнуудтай: Улаан Тугай ордентой, олон городуудые сүлөөлһэнэй түлөө медальнуудтай, тэдэнэй дунда «Прагые сүлөөлһэнэй түлөө», «Берлиниие абаһанай түлөө» медальнуудтай. Дүрбэ дахин шархатаһаншье һаа, азатай хүн байжа, Ага нютагаа бусаһан юм.

1950 ондо Шэтын багшанарай институдта ороод, эрхимээр дүүргэһэнэй удаа областнин, Агын округой һургуулинуудта багшалһан бангаа. Тиигэхэ зуураа «Забайкалида совет һургуулиин оанигуулагдаһан тухай» асуудалаар горитой шэнжэлгэ, тобшолол хэжэ дүүргэнгээд, захадань хүрэжэ үрдингүй дайнай ветеран подполковник Ц. Базарон 1979 ондо мордоо бэлэй...

Д. ЖУГДУРОВА.

Шэнэ жэлэй һайндэртэ

ХҮГШЭН, ЗАЛУУГҮЙ ХҮХИБЭ

Декабриин 28-һаа эхилжэ, Үлэгшэн нютагта Шэнэ жэлые угталгын һайндэрнүүд хойно хойноһоо һэлгэлдэн үнгэрөө. Эгээ түрүүн һургуулиин һурагшад, багшанар соёлойнгоо байшанда ерэжэ, Шэнэ жэлээ угтаба.

Үлэгшэнэй дунда һургуулиин завуч Базар Васильевич Ванжиловай шадамар бэрхээр хүтэлбэрилһэн энэ хэмжээ ябуулга яһала һайнаар, зохидоор үнгэрөө. Елкын нааданай сценари урда жэлэйхидэ орходоо, ондоохоноор зохёогдоһон, үхибүүдэй хубсаһан нэгэ адлихан бэшэ байгаа. Шэнэ сагай моодо дууряажа оёгдоһон гоё костюмуud тэдэнэй дунда бии һэн.

«Хэрмэхэн» гэжэ саадайнь багашуул удаан хүлеэгдэһэн ёлкодоо декабриин 30-да ерэжэ баясаба. Энэ саадай хүдэлмэрилэгшэдые онсо тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Юундэб гэхэдэ, «Хэрмэхэн» район соогоо эгээл эрхим саад гүүлэдэг юм. Ерэхэ жэлдэ тэдэмнай үшөөл һайнаар хүдэлмэрилжэ, дутуу дундагүй байг лэ даа.

Декабрь һарын һүүлшын үдэр үлэгшэнөөрхид соёлойнгоо байшанда булта сугларжа, 1995 оноо хүхюу зугаатайгаар угтаба. Үргэн ехэ залтай байшан соонь Шэнэ жэлэй үнгын галаар бадарһан ёлко хүн зониие уттаба. Соёлой байшангай хүдэлмэрилэгшэдтэ бултанай зүгһөө баяр хүргэгдэнэ. Эржена Родионовна Тунжинова Любовь Цыренжаповна Гончикова хоёр ёлко гобожо шэмэглээ.

Шэнэ жэлэй бэлэгүүдтэ нютагай эдиршүүл бултадаа хүртэбэд. АКХ-гай хүтэлбэрилэгшэд айл бүхэнэй багашуулда табан мянган түхэригэй бэлэг баряа. Таряашадай «Хуһалуур» гэһэн ажахы Шэнэ жэлэй һайндэртэ 100 мянган түхэриг оруулба, харин АКХ-һаа 260 мянгые үгэһэн байна. Һайн лэ гээшэ.

Хуушан жэлээ үдэшэжэ, 1995 оноо угтаба гээшэбди. Манай Үлэгшэн нютагайхид Буряад оронойнгоо хүн зониие Шэнэ жэлээр амаршална.

Р. ГОНЧИКОВА.

Ветерануудай зүгһөө

Дээдэ-Онгостойдо оршодог «Энергетик» гэжэ санаторидо Шэнэ жэлэй ёлко табигданхай. Дайнай, ажалай ветерануд тэндэ бэе махабадаа элүүржүүлжэ байһан бусад хүнүүд санаториин гоё һайханаар шэмэглэгдэһэн багахан фойе соо уригдажа, Шэнэ жэлэй амаршалга, бэлэгүүдтэ хүртэбэд. Ахамад врач Т. А. Кожевникова хүгшэд, үбгэдтөө һайн һайхан үгэнүүдые хэлэхэдээ, эндэ ерэжэ эмшэлүүлээд, бэеэ амаруулаад ошохыень үшөө дахин урриба.

Юу хэлэхэб, тэндэ эдеэ хоолынь яһала һайн. Санаар ноаха шадалтаишуулнан үшөөшье зохидоор амараа даа. Медсестра В. Б. Минеева үдэр бүри массаж хэнэ. Врач Фёдор Содномович Мункуевта илангаяа баярые хүргэнэбди. Энэ хүмнай медицинын эрдэмэй кандидат, ёхэл дүй дүршэлөөр баян мэргэжэлтэн гэжэ ойлгообди.

24 үдэрэй туршада зуун хүн амарһанаа, Шэнэ жэлээр гэртээ харибабди. Тэрэ фойе соогоо концерт-наадашье эмхидхээ. Соёлой хүдэлмэришэн Любовь Ивановна Афеева гитара, баян дээрэ урданайшье, мүнөөнэйшье дуунуудые дуулаа, хатар наада эмхидхээ.

Түгэсхэлдөө «Энергетик» санаториин бүхы хүдэлмэрилэгшэдтэ Шэнэ жэлэй амаршалга бултанай зүгһөө хүргэжэ, ажабайдалдань һайниие хүсэнэб.

Ц. АЮШЕЕВ,
дайнай ветеран.

Улаан-Үдэ. Ёлкын дэргэдэ.
С. БАЛДУЕВАЙ фото.

ШЭНЭ СПОРТЗАЛ

Түнхэнэй аймагай Харбиангуud һууринда баярай оршон байдалда нютагай дунда һургуулиин спортзал Шэнэ жэлэй урда тээ нээгдэбэ. Эндэ ганса һурагшад бэшэ, мүн нютагай залуушуул ерэжэ, бэеэ һорихо, элдэб мүрысөө үнгэргэхэ арга гаргаа болобо.

Үргэн уужам, яһала һайнаар түхеэрэгдэһэн спортын залай барилгада Харбиангуудай совхоз горитой туһаламжа үзүүлээ. Совхозой хүтэлбэри (директорынь Б. Ш. Ускеев) социальна болон соёлой асуудалнуудта анхарал хандуулдаг, нютагайнгаа залуу үетэниие дэмжэдэг юм. Гадна наһатай зоноо мартадаггүй, али болохоор туһалжал байдаг.

Спортын зал нээхэ баяр ёололдо Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшын орлогшо В. Б. Саганов хабаадалсаа. Владимир Вильяевич Харбиангуудай нунгуулиин округой нунгагшадтай уулзажа, хэнэн ажал тухайгаа тоосоһон, мүн эндэхи һууринуудай зоной байра байдалаар һонирхоһон, асуудалнуудта харюусаһан байна.

В. ХАРТАЕВ.

УНШАА, ДУУЛАА ҺЭН ГҮТ?

ТАТЬЯНА БУЛАНОВА

өөр тухайгаа

— Татьяна, та уйдхар түрүүлһэн, гунигтай дуунуудые дуулаг байнат! Гитимэнэ ажабайдалтнай зоболон, уйдхар асарһан байба гээшэ гү?

— Элдэбын юумэн ушарһан ааб даа. Жаргалшье, инаг дуранше, уһа нёлбоһоншье байгаа. Урбалта хажуу талаарни үнгэрөөгүй. Минии гүйсэдхэһэн дуунууд намтартаймни нягта холбоотон юм. Би өөр тухайгаа, һая хүлдэ орожо байһан үхибүүн тухайгаа дууладагби.

— Та үнэн зүрхэнһөө бархирдаг гүт?

— Нёлбоһононойнгоо гараһыень би өөрөө ойлгогшогүйб. Гомдолоо мартаад, шанга байхые оролдсогби. Гансал зарим дуунуудни намайгаа зэмдэ оруулдаг, нёлбоһомни мнил гоожожо эхилдэг.

— Та эрэшүүлдэ, инаг дуранда этигэдэг гүт?

— Бултанда бэшэ, ходоо бэшэ. Минии хүбүүн ёһотойл эрэ хүн болохо гэжэ би гансал этигэдэгби. Тэрэнэй түлөө оролдохоб.

(«Слово» газетэһээ абтаба).

ШЭЛЭЙ ХҮРЭХЭГҮЙНЬ, ХҮЛЭРХЭГҮЙНЬ ТУЛА

(ТАНАЙ АСУУДАЛНУУД, МАНАЙ ХАРЮУНУУД)

— Хасуури модоной гэртэ удаан муудахагүйнь тула юу хэхэ ёһотойб?

— Лимоной 5 грамм кислота, 6 грамм желатин, 16 грамм нюдэгдэһэн мел 3 литр уһатай амһарта соо хасуури модоёо һуулгахат. Урда тээнь хурса хутагаар тэрэнэйнгээ эшыень отолходотнай, һүбэнүүдынь «нээгдэхэ». Модоной холисоёо шэнгээжэ эхилхэдэнь, амһарта руугаа бэлдэһэн уһаяа нэмэжэ байха ёһотой.

— Подушкаһаа шубуунай үдэнэй гарахадань яаха ушартайб?

— Подушкаяа үдэнһөө болгоомжотойгоор һалгаагты. Һүүлдэнь бүдөө мылэтэй хөөһөн соо угаагаад, зайлангүйгөөр хатааагты, һүүлээрнь элюурдэгты.

— Сонхын шэлэй хүрэхэгүйнь тула ямар арга хэрэглэхэб?

— Арбанай нэгэ хуби денатурированна спиртнээ, нэгэ хуби глицериннээ бүридэһэн холисоор шэлээ дотор талаһаань, үгышье һаа, хоёр талаһаань аршаха ёһотой. Мүн ондоо опол арга байха. Гурбанай нэгэ хуби глицериннээ, сэбэрлэгдэһэн нэгэ хуби скипидарһаа, табанай нэгэ хуби шэнгэн, тунгалаг мылэнээ (юрын мылэ хэрэглэжэ болохогүй) холисо бэлдээд, шэлээ аршаһан хойноо фланель зөөлэн бүдөөр аршахада, хүрэдэггүй, хүлэрдэггүй.

— Үмдэеэ хадааһанда яһала ехээр хахалжархибаб. Яахаб?

— Энэ бэрхэтэй байдалһаа өөрөө гараха аргатайт. Хахарһанайнгаа хоёр захыень тон дутөөр ниилүүлээд, адлирхуу хүсөөг бүд дээрэ үндэгэнэй сагааень зузаанаар түрхиһэн хойноо хахарһан газартань няагаад, дотор талаһаань халуун элюурээр элюурдэхэт.

— Избёосноор будагдаһан ханадаа обой саарһа няахыньгаа урда тээ ургамалай тоһо түрхихэ хэрэгтэй гэлсэнэл...

— Тоһо түрхиһэнэй хэрэггүй. Ханадаа миил олифа түрхеэд, тэрэнэйнгээ хатаһан хойноь обой саарһаяа няахада болохол даа.

— Хуушан зэд дэнгые юугээр сэбэрлэхэб?

— Уксуста норгогдоһон дабһаар үрэгты.

— Угаалай машинада хубсаһанай шагтануud таһардаг.

— Хубсаһанайнгаа шагтануудые бултыень шагталаад, досоошонь тэрэнээ урбуулаад угаахада, балай һаад тойбо ушархагүйл даа.

(«Сельская жизнь» газетэһээ абтаба).

дэлхэйн һониной дээжэһээ

НЭГЭ МИЛЛИОН ЖЭЛ... АХАБДИ

Мүнөө болотор тоолоо... ноһоо нэгэ миллион жа... урид хүнэй холын угса... дэлхэй дээрэ ажаһуудаг... гаа гэжэ тодоруулагдаба... ёр жэлэй саана амери... япон болон эфиоп эрдэмт... олоһон араг яһануу... шудалхадаа, нигэжэ... руулһан байха юм. «Австралопитек рамидус» (... мид» гэһэн үгэ амхар х... дээрэ «үндэһэн» гэжэ у... тай) гээд нэрлэгдэһэн... амитан һармагшан бол... хүнэй хоорондохи хүгж... тын шата харуулһан з... байжа болохо.

Австралопитек рам... 4,5 миллион шахуу ж... саана «ажаһуугаа». Мү... нэй шимпанзеэн шэнээн... тэй һэн. Ой соо байдаг, ... түлэб ногоо болон бусад... гамал эндэг, түмһэ... луулдаг байгаа ха. Тэрэ... то хоёр хүл дээрээ яб... байгаа гү, али үгы гү... үшөөл хэлэхын аргагүй. ... араг яһан Эфиопидо ол...

«ҺАЙНААР» ХАМГААЛБА

Һайн нохой эзээ ямар... уншарта айхабтар эрд... һүүлшын арга боломжо... логор хамгаалдаг гээд... дээжэ. 56 наһатай Хе... Якобсын нохой эгээл... байжа, эзэндээ одоол... юумэ хэбэ. Хестер ван... орожо байтараа, зүрхэн... гөө ондоохон байһанние... гоод. Һууһаншан эхэн... дуудажа үрдеэд, мэдэ... алдаба.

Тэрэнэйнь гүйжэ ерэх... тон дуратай бультерьер... тэрэй нохойнь эзэндээ эх... рые дүтэшье хүргэбэ... Арай шамай гэжэ тэрэн... холо болгоходонь, Хе... уһанда хахажа наһа бар... һан байба.

ОЛОН ХҮҮГЭД...

Улаахоорэндын гуманитар... на эмхинүүдэй түлөөлэг... тон ехээр һанаагаа зоб... эхилэнхэй. Юуб гэхэдэ, ... андаһаа зугадаһан зо... байрлаһан лагерьнуудта ... бүүд угаа олоор түр... бшуу. Танзани болон Зай... тэдэнэр илангаяа олон... даа.

Жэшээлхэдэ, Танзаниде... хи Касулюда үдэр бүри д... да дэргээр 40 үхибүүн га... на. «Юушье хэдэггүй б... һан дээрэһээ олонхи эхэн... нүүд иимэ түргэнөөр хэ... тэй болоно. Харин маан... тэдэнэртэ ажал үгэжэ... дахагүй байнабди», — гэ... Улаан Хэрээһэнэй улаах... рондын комитедэй түлөө... шэ Кэролайн Эксли онсо... но...

ОРОЙДОО 9 ҮДЭР СОО...

Туринда почтальоно... ажалладаг Мария Гра... Мано һүүлэй 9 жэл... ороидоо 9 үдэр соо ажал... байһан, бодото дээрээ... рюусалгата ажалаа дүүр... һэн байха юм. Тиигээ... башье Мариягай дарга... тальдо Карвутто шалгаг... үйгөөр ажалдаа ерэнгүй... гэтэшье байгааагүй юм г... хэлэнэ. Нэгэн гээ һаа, ... дэг, үхибүүгээ түрэхэ бол... доо амардаг, эусад шалта... нуудаар ажалаа орхихо... тай болодог байгаа... Карвутто онсолно.

ХОЁР ДАХИН ЕХЭ БОЛГОГДОО

56 наһатай Анти Ге... Урда Африкада ажаһуу... Тэрэнэй гэрэй үүдэн... хоёр дахин үргэн болгог... Зүгөөр мүнөө улам тар... боложо, 225 килограмм ш... нүүргэй болоод, бэһэлүүл... рээ 251 сантиметр боло... донь, энэшье үүдэниинь ... тан болоо юм аабза.

«Мүнөө үүдэ хэрэглэхэ... болёо агшаб. Энэ томо б... абажа ябахань угаа хуг... болонхой. Больница ош... болоходомни, урданьшье... хүн туһалагша һэн. Му... бүри олоншье зониие... хаяа болёо юм бэшэ гү?» ... гэжэ Анти хэлэнэ.

(Һоннинуудһаа абтаба).

Хайрата ахынь
МИХАЙЛОВ Владимир Милаевичай
сагһаа урид наһа барах... ушараар Н. М. Баторова... тэрэнэй гэр бүлэдэ, аха, д... нэргэнь, дүтынь хүнүүд... «Буряад үнэн» газетын к... лектив гүнзэгы шаналал... шуудалаа мэлүүлнэ.

Хорнин аймагай Бару... Хасуурта нютагта январи... 12-то 11 сагһаа хүдөөлүүл... дэхэ.

Редактор
Ц. Б. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ ДАШЕЕВА Г. Х. ДОНДОГОЙ Ц. Ц. ЖИГЖИТОВ Б.М Ж. (харюусалгатэ секретарь) НИМАЕВ П Н (редакторай орлогшо) ОЧИРОВ С Д РИНЧИНОВ С. Д. (редакторай орлогшо). САМЬЯЛОВА Т. В.

Эмхидхэн байгуулагшад — Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Манай адрес:
670000. Улаан-Үдэ, Каландаришвилиин үйлсэ, 23, «Буряад үнэн» газетын редакци

Редакциин телефонууд: редакторай — 2-50-96, приемный — 2-54-54, редакторай орлогшонорой — 2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретарьн — 2-50-52, секретариадай — 2-66-76, таһагууд, нинтын-политическэ — 2-55-97 (даагшань), 2-6135, 2-56-23, социально-экономическа — 2-64-36 (даагшань) 2-63-86, 2-61-35, соёлой, эрдэмэй болон һургуулинуудай 2-60-21 (даагшань), 2-57-63, 2-69-58, элонинтын хүдэлмэриин ба мэдээсэлэй — 2-54-93 (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын — 2-60-91; корректорнуудай — 2-33-61 хэблэлдэ оэлдэгшэдэй — 2-35-95. Манай корреспондентнүүд: Агинскда — 3-42-19, Закаменскда — 30-61, Баргажанда — 91-6-40.
Һоннинуудые гаргадаг «Бурятия»